

Univerzita Pardubice

Fakulta filozofická

**Forma sociálního zabezpečení na venkově na konci 18. a v první
polovině 19. století na příkladu panství Chrast**

Daniela Hynková

Bakalářská práce

2020

Prohlášení

Prohlašuji:

Tuto práci jsem vypracovala samostatně. Veškeré literární prameny a informace, které jsem v práci využila, jsou uvedeny v seznamu použité literatury.

Byla jsem seznámena s tím, že se na moji práci vztahují práva a povinnosti vyplývající ze zákona č. 121/2000 Sb., o právu autorském, o právech souvisejících s právem autorským a o změně některých zákonů (autorský zákon), ve znění pozdějších předpisů, zejména se skutečností, že Univerzita Pardubice má právo na uzavření licenční smlouvy o užití této práce jako školního díla podle § 60 odst. 1 autorského zákona, a s tím, že pokud dojde k užití této práce mnou nebo bude poskytnuta licence o užití jinému subjektu, je Univerzita Pardubice oprávněna ode mne požadovat přiměřený příspěvek na úhradu nákladů, které na vytvoření díla vynaložila, a to podle okolností až do jejich skutečné výše.

Beru na vědomí, že v souladu s § 47b zákona č. 111/1998 Sb., o vysokých školách a o změně a doplnění dalších zákonů (zákon o vysokých školách), ve znění pozdějších předpisů, a směrnicí Univerzity Pardubice č. 7/2019 Pravidla pro odevzdávání, zveřejňování a formální úpravu závěrečných prací, ve znění pozdějších dodatků, bude práce zveřejněna prostřednictvím Digitální knihovny Univerzity Pardubice.

V Pardubicích dne 8.6.2020

Daniela Hynková

Poděkování

Touto cestou bych chtěla poděkovat vedoucí této bakalářské práce Mgr. Šárce Nekvapil-Jiráskové Ph.D. za odborné vedení, trpělivost a cenné rady, díky kterým mohla tato bakalářská práce vzniknout.

Daniela Hynková

Anotace

Tato bakalářská práce se zaměřuje na formu sociálního zabezpečení na vesnici na konci 18. a v první polovině 19. století. Do popředí zájmu se tedy dostává výměnek jako nejčastější forma zaopatření odstupujících hospodářů. Výzkum je zasazen do lokality panství Chrast a kvůli jeho rozlehlosti je využita metoda sondy do tří vsí. Jedná se o Podlažice, Hroubovice a Dobrkov. Cílem výzkumu je představení výměnku počtu ve smlouvách, které řeší převod nemovitosti, jeho obsah a osoby na výměnek nastupující.

Klíčová slova

Chrast, výměnek, venkov, sociální zabezpečení, historická demografie

Title

The nature of social security in Czech villages at the end of the 18th and the first half of the 19th centuries on the example of the Chrast estate

Annotation

This bachelor thesis focuses on the nature of social security in Czech villages at the end of the 18th and the first half of the 19th centuries. The main focus of this thesis lies in pension as the most used form of social security for resigning farmers. This research is set into the Chrast area and because of its vastness there is used the probe method using sources from three villages. These are Podlažice, Hroubovice and Dobrkov. The goal of this research is the introduction of the number of pensions in house contracts, what the pension included and people who got the pension.

Key words

Chrast, pension, villages, social security, historical demography

Obsah

Úvod.....	1
1 Prameny a literatura	3
Studium pozemkových knih	3
Pozemkové knihy	4
Literatura	5
Kritika pramenů	6
2 Historická demografie.....	7
3 Velkostatek Chrast	9
Historie Chrasti	9
Podlažický klášter.....	10
Hroubovice.....	11
Dobrkov	11
4 Poddanská nemovitost	13
Výzkum poddanské nemovitosti	13
Dědické právo	14
Majetkový transfer.....	15
Zákup nemovitostí v Hroubovicích roku 1803.....	16
4.4.1 Smlouva	16
4.4.2 Zákup nemovitosti	17
5 Rodina	20
Výzkum rodiny	20
6 Výměnek	25
Výměnek.....	25
Dnešní podoba výměnku.....	28
7 Výměnek v pozemkových knihách panství Chrast	31
Výměnkáři na panství Chrast.....	31
Výměnek ve formě půdy k obdělávání	35

Naturální dávky	36
Byt	38
Zaopatření	39
Peníze	41
8 Vdovy na výměnku	42
Dějiny vdov jako badatelské téma	42
Vdovy ve venkovské populaci	43
Vdovy na výměnku	43
Porovnání obsahu výměnku vdov a vdovců	48
Závěr	51
Seznam literatury	53
Seznam pramenů	55
Internetové zdroje	56
Seznam tabulek a grafů	57
Seznam tabulek	57
Seznam grafů	57
Přílohy	58
Resumé	59

Úvod

Tato bakalářská práce se zabývá sociálním zabezpečením v období podzimu života venkovského obyvatelstva na konci 18. a v první polovině 19. století na příkladu panství Chrast. Do čela zájmu se tak dostává výměnek právě jako nejrozšířenější způsob zabezpečení odstupujících hospodářů. Časové období je ohraničeno léty 1770-1848, protože právě pro tento časový úsek existuje dostatek směřodátných pramenů. Samotný výzkum je historickodemografický a využívá metodu sondy kvůli rozlehlosti zkoumaného území a množství archivních materiálů.

Výše psané časové ohraničení výzkumu bylo dáno dostupností a relevantností pramenů. I když mají být některé pozemkové knihy vedeny až do roku 1850, jedná se v letech 1849 a dále pouze o poznámky o splácení dluhů nebo zakoupení nemovitosti v rozsahu jedné nebo dvou vět vepsané u starších smluv. Dolní hranice je určena přibližnou dobou, kdy se schází prameny, které zastupují zkoumané obce.

Výzkum je zasazen do území bývalého panství Chrast. Chrast se nachází ve východních Čechách asi 13 km od Chrudimě. Jedná se o přilehlé obce Podlažice (1,8 km), Dobrkov (5 km) a Hroubovice (5 km). K výběru této lokality mě vedl fakt, že jsem s okolím Chrasti dobře obeznámena.

Tato bakalářská práce začíná kapitolou o pramenech a literatuře, kde se zaměřuje na studium pozemkových knih, kde shrnuje tuto problematiku od počátků využívání pozemkových knih v šedesátých letech minulého století až po novější práce. Dále řeší pozemkové knihy jako takové, jejich výskyt a typologii. Následuje rozbor literatury využitě k sepsání této práce i prameny, se kterými jsem pracovala pro excerpci dat. Poté práce řeší vědní disciplínu historické demografie. Dále je prostor věnován historii Chrasti, včetně informací o Podlažickém klášteře a *Codexu gigas*, nejrozměrnějšímu známému rukopisu, kolem kterého panuje spousta legend. Také je věnován prostor pro krátký exkurz do historie Hroubovic a Dobrkova. Nemalému zájmu se těší také téma poddanské nemovitosti, kde je řešen výzkum poddanské nemovitosti, dědické právo i majetkový transfer. Na to navazuje téma historické rodiny, která se stala oblíbeným tématem zkoumání mnoha oborů, včetně historické demografie. Poslední téma před samotným výzkumem řeší otázku výměnku.

Stěžejní částí této bakalářské práce je výzkum zabývající se sociálním zabezpečením na vesnici na konci 18. a v první polovině 19. století, kterým je jednoznačně výměnek. Informace

o jeho existenci a obsahu jsem získávala excerpcí dat z pozemkových knih. Náplní tohoto výzkumu byla jeho četnost, rozložení v čase, proměny podle typu usedlosti, v čí prospěch byl převeden a jeho obsah. Část je věnována také vdovám na výměnku. Vzhledem k četnosti smluv o zákupu nemovitosti od vrchnosti je zahrnut i tento problém.

Cílem této bakalářské práce je představení výměnkářské otázky a obrazu podzimu života na výměnku především z materiálního úhlu pohledu ve zkoumané lokalitě a časovém úseku a možnost porovnání s výsledky obdobných výzkumů z jiných oblastí.

Přínos této bakalářské práce spočívá v představení dat z nové oblasti v málo frekventovaném tématu.

1 Prameny a literatura

Studium pozemkových knih

Pozemkové knihy patří vedle urbářů, vrchnostenských účtů nebo hospodářské korespondence k nejrozsáhlejším pramenům, které umožňují studovat dějiny poddanského obyvatelstva v období 16.-18. století. Zvláště významnými prameny pro určitou lokalitu v době předbělohorské jsou nejstarší pozemkové knihy z 15. a 16. století, které v cizině nemají obdoby v obecnosti jejich rozšíření. Dříve vznikly pouze ojediněle knihy vídeňského okruhu, ty jsou datovány do počátků 15. století. Navíc slouží většinou k evidenci zástavního práva, což se mění až koncem 17. století. Pozemkové knihy se v Německu objevují až na konci 17. století, ale i ony slouží především k evidenci hypoték. Existoval ještě okruh francouzského práva, pro které existovaly inskripční rejstříky, které zachycovaly hypotéky, a transkripční, do kterých se zaznamenávaly převody nemovitostí. Ve Švýcarsku se náhodně vyskytovaly od 18. století knihy protokolární.¹

První výsledky široce koncipovaného archivního úkolu se objevily v polovině šedesátých let minulého století. Jeho obsahem byla kompletní evidence všech pozemkových knih v českých zemích. Tyto postupně dokončované fondy rozšířily zájem o pozemkové knihy nejprve především v řadách archivních pracovníků. Roku 1963 vydal Vladimír Procházka průkopnickou monografii *Česká poddanská nemovitost v pozemkových knihách 16. a 17. století*², které předcházelo studium velkého množství českých pozemkových knih. Řešil v ní především právní význam pozemkových knih, jejich formální rozbor rodinné a dědické právo, snažil se i o klasifikaci typů jednotlivých usedlostí. Toto dílo vytvořilo velmi solidní základ pro další studium pozemkových knih. V šedesátých letech také Josef Hanzal publikoval ve Sborníku archivních prací č. 14 příspěvek s názvem *Současný stav a úkoly studia českých pozemkových knih*³, kde kladl důraz na studium předbělohorských pozemkových knih a rozdělil tento druh pramene na několik druhů. V začátku nového zájmu o tento pramen nebyla jasná ani správná terminologie, kolem které se rozpoutala diskuze na stránkách Archivního časopisu. Jednalo se o rozpor mezi termíny *pozemková kniha* a *gruntovní kniha*, přičemž se tyto dva pojmy používaly souběžně. Potíže nastaly s vydáním metodického článku, kdy pro soupis pozemkových knih nastalo dělení u starších knih na městské a gruntovní, čímž došlo

¹ CHOCHOLÁČ, Bronislav. O studiu pozemkových knih. In *Sborník prací brněnské univerzity filozofické fakulty*. Brno, 1993, s. 51-52.

² PROCHÁZKA, Vladimír. *Česká poddanská nemovitost v pozemkových knihách 16. a 17. století*. Praha, 1963.

³ HANZAL, Josef. Současný stav a úkoly studia pozemkových knih. In *Sborník archivních prací 14*. Praha, 1964.

k nadřazení termínu *pozemková kniha*. Utvořily se různé názorové okruhy a došlo k výměně názorů mezi Stanislavem Polákem, který navrhoval používat označení *gruntovní knihy* pro knihy vedené vrchnostmi vzniklé do 80. let 18. století a Oldřichem Turčínem, preferujícím pouze označení *pozemkové knihy*. Problém terminologie sice po této výměně názorů ustal, ale nebyl definitivně vyřešen, ovšem statisticky využívanějším se stal termín *pozemkové knihy*.

První souhrnnou práci čerpající z dokončeného soupisu pozemkových knih vydal Miroslav Volf roku 1966 a shrnul v ní poznatky o pozemkových knihách Středočeského kraje. Upozornil v ní na význam zrušení odúmrťí pro zakládání knih. Dále se věnuje časté manipulaci s knihami, kdy změna ve vedení knih, kdy je přebíraly soudy, vedla k rozštěpení fondů. Problematikou vedení knih a právně-ekonomickou stránkou se zabýval i Josef Tlapák⁴ ve své studii z roku 1984, která vyšla ve sborníku *Vědecké práce Zemědělského muzea č. 24* pod názvem *K problematice vedení pozemkových knih poddanými na území někdejšího brněnského a uherskohradištského kraje do závěru feudálního období*, kde například objasnil i otázku zákupní a nezákupní držby poddanské nemovitosti. Oldřich Svozil mladší upozornil na možnost uplatnění pozemkových knih v regionální historiografii, na což navázala Helena Gregorová a později Bronislav Chocholáč v obsáhlejších sociálně-ekonomických rozborech života poddaných.

Pozemkové knihy

Pozemkové nebo gruntovní knihy jsou knihy, do kterých byly zapisovány změny, jež se týkaly majetkoprávních změn na zakoupených poddanských usedlostech. Vedla je povětšinou vrchnostenská kancelář, případně městský nebo obecní úřad, od poloviny 19. století soudy. Od konce 18. století postupně zachycují jakékoliv nemovitosti a změny na nich. V roce 1871 byl vydán zákon o pozemkových knihách, kterým toto počínání nabylo úplné platnosti.⁵

Pozemkové knihy měly i další označení, jako například gruntovnice, registra purkrechtní nebo registra k zapisování gruntů. Předcházely jim urbáře a městské knihy. Jejich první výskyt se váže k 14. století, kdy byly vedeny na panstvích, které spravovala církev. Na světské velkostatky se dostávaly od poloviny 15. století, v průběhu 16. století došlo k jejich všeobecnému rozšíření. Na našem území se tyto knihy vyznačují značnou formální i obsahovou nejednotností. Po formální stránce je dělíme do tří skupin podle uspořádání. První způsob je

⁴ TLAPÁK, Josef. K problematice vedení pozemkových knih poddanými na území někdejšího brněnského a uherskohradištského kraje do závěru feudálního období. In *Vědecké práce Zemědělského muzea 24*. Praha, 1984.

⁵ CHOCHOLÁČ, Bronislav. O studiu pozemkových knih. In *Sborník prací brněnské univerzity filozofické fakulty*. Brno, 1993, s. 51-61.

chronologický, kdy jsou zápisy vedeny v časové důslednosti tak, jak se ujednání uskutečnila. Podle věcného uspořádání se knihy věnovaly jen určité tématice. Při způsobu vedení knihy formou reálných folií měla každá nemovitost vyhrazený určitý počet folií, ve kterých byly poté zápisy psány chronologicky. Po obsahové stránce také panovala nejednotnost, protože knihy měly odlišné funkce. Povšechné plnily na panství několik funkcí naráz, zaznamenávaly například prodej gruntů i sirotčí registry. Speciální měly jen jednu určenou funkci, mohlo se jednat o knihu sirotčí, knihu trhovou, knihu smluv a sporů nebo knihu kšaftů.⁶

Ke svému výzkumu formy sociálního zabezpečení ve sledované lokalitě a v daném časovém úseku jsem pracovala se čtyřmi pozemkovými knihami a jednou knihou kšaftů, které jsou uloženy ve Státním archivu v Zámrsku ve fondu Velkostatek Chrast. Zápisy jsou v drtivém počtu případů vedeny v českém jazyce a většina z nich se zachovala čitelná. Řazeny byly chronologickým způsobem i podle gruntů formou reálných folií, u starších případů se objevovaly poznámky o postupném splácení za původním ujednáním. V gruntovní knize podlažické se krátké komentáře o pozdějším držení nemovitosti nebo postupu splácení nacházely vtisknuty mezi okraj stránky a původní text, případně pod ním.

Literatura

K sepsání své bakalářské práce jsem využila dostupné literatury, která se zabývala problémem venkovské společnosti. Jednalo se o monografie i články ve sbornících a odborných časopisech. Stěžejní se pro tento výstup stala práce Alice Velkové *Krutá vrchnost, ubozí poddaní? Proměny venkovské rodiny a společnosti v 18. a první polovině 19. století*⁷, která se zabývá jak širokým záběrem teoretických poznatků o poddanské nemovitosti, dědické praxi a majetkovém transferu, ale představuje i velmi obsáhlý výzkum ze Štáhlavska. Taktéž důležitým zdrojem informací pro mě byla monografie Vladimíra Procházky *Česká poddanská nemovitost v pozemkových knihách 16. a 17. století*⁸, kde autor zkoumá pozemkové knihy, zabývá se držením poddanské nemovitosti a vším, co s tím souviselo. K otázce výměnku jsem využila především knihu od Cyrila Horáčka *Výminek: Úvaha agrárně politická*⁹, poté k otázce výměnku i vdov v kontextu výzkumu *Ovdovění a osiřeni ve venkovské společnosti: Panství*

⁶ SLAVÍKOVÁ, Miriam. Pozemkové knihy jako historický pramen. In *Muzejní občasník Masarykova muzea v Hodoníně* 1, 2005, s. 15.

⁷ VELKOVÁ, Alice. *Krutá vrchnost, ubozí poddaní?: Proměny venkovské rodiny a společnosti v 18. a první polovině 19. století na příkladu západočeského panství Štáhlavy*. Praha: Historický ústav AV ČR, 2009, s. 86.

⁸ PROCHÁZKA, Vladimír. *Česká poddanská nemovitost v pozemkových knihách 16. a 17. století*. Praha, 1963.

⁹ HORÁČEK, Cyril. *Výminek: Úvaha agrárně politická*. Praha, 1900.

*Nový Rychnov (1785-1855)*¹⁰ od Markéty Skořepové. Velice přínosné byly příspěvky Eduarda Maura k výzkumu historické rodiny. Co se týče regionálních dějin Chrasti, bohužel se jedná o literární základnu nevelkou, nejucelenější informace přináší Josef Šmíd¹¹. Díky podlažickému klášteru a legendám kolem rukopisu Codex Gigas se zmínky o Chrasti objevují právě v souvislosti s Podlažicemi.

Stranou nemohou zůstat ani texty menšího rozsahu, již výše zmiňované příspěvky ve sbornících a články v odborných časopisech. Výzkum pozemkových knih shrnul Bronislav Chocholáč ve svém výstupu ve Sborníku prací brněnské univerzity Filozofické fakulty *O studiu pozemkových knih*¹². Další články se vázaly i k výměnku, publikovány byly především v periodiku Český lid.

Kritika pramenů

Má pramenná základna se skládala ze čtyř pozemkových knih¹³ a jedné knihy kšaftů¹⁴. Zápisy byly řazeny chronologicky i podle gruntů formou reálných folií, někdy s vynechaným místem na poznámky, které se týkaly splácení dlužné částky vrchnosti nebo podílů. Struktura ujednání se měnila podle místa a času vzniku, zůstávala v každé z oblastí několik let velmi podobná a měnila se nejspíš s novým písařem. Jejich rozsah se různil, někdy se na jednu stranu vešly i dvě smlouvy, jindy jedna zabírala několik listů, ale obecně platí, že podrobnějšími se stávají až v 19. století. Nejvíce materiálu bylo k obci Podlažice, nejméně k Dobrkovu. Obsahově se jednalo o početně zastoupené zakupování nemovitostí od vrchnosti, převod usedlosti mezi odstupujícím a novým hospodářem, svatební smlouvy a poslední vůle. Rukopisy se výrazně různily od dobře čitelných po ty zřetelně hůře přečitelné. Využívala se výhradně čeština, v kombinaci s několika latinskými výrazy jako například *facit* (výsledek) nebo *actum ut supra* (dáno jako nahoře).

¹⁰ SKOŘEPOVÁ, Markéta. Ovdovění a osíření ve venkovské společnosti: panství Nový Rychnov (1785-1855). České Budějovice, 2016.

¹¹ ŠMÍD, Josef. *Chrast u Chrudimě.: Chrast v době samosprávy v letech 1848-1918*. Chrudim: Fr. Slavík, 1937.

¹² CHOCHOLÁČ, Bronislav. O studiu pozemkových knih. In *Sborník prací brněnské univerzity filozofické fakulty*. Brno, 1993.

¹³ Státní oblastní archiv Zámorsk, Velkostatek Chrast, kniha č. 187, Gruntovní kniha obnovena v r. 1794 Dobrkov z let 1736-1850. Také: Státní oblastní archiv Zámorsk, Velkostatek Chrast, kniha č. 193, Gruntovní kniha Hroubovice z let 1793-1850. Také: Státní oblastní archiv Zámorsk, Velkostatek Chrast, kniha č. 202, Gruntovní kniha Podlažice z let 1736-1829. A: Státní oblastní archiv Zámorsk, Velkostatek Chrast, kniha č. 203, Gruntovní kniha Podlažice z let 1794-1849.

¹⁴ Státní oblastní archiv Zámorsk, Velkostatek Chrast, kniha č. 238, Kniha testamentů z let 1791-1831.

2 Historická demografie

Historická demografie se řadí mezi vědy demografické. Demografie v úrovni společenskovední disciplíny řeší studium počtu, složení, rozmístění a pohyb obyvatelstva. V jejím středu zájmu jsou otázky reprodukce lidské populace. Ovšem demografii nelze chápat pouze jako popis jevů, i demografická statistika je pouze její důležitou disciplínou. Hlavní náplní je především analýza zákonitostí vývoje obyvatelstva v jeho ekonomicko-sociální podmíněnosti.

Pokud je výsledkem demografického výzkumu pouze slovní přetlumočení kvantitativních jevů demografické statistiky jedná se o popisnou demografii. Demografie analytická se posouvá od popisu k analýze jevu v souvislosti s konkrétními historickými podmínkami. Teoretická demografie se soustředí na formální vztahy mezi populačními jevy.

Historická demografie postupuje retrospektivním zkoumáním populačního vývoje. Nese s sebou předpoklad znalosti měnících se sociální situace a dobového kontextu všeobecně. Musí se přizpůsobovat dochovaným pramenům, které povětšinou nevznikaly pro demografické účely. Rozlišuje se mezi dvěma typy demografických pramenů. První z nich ukazuje statický obraz populace k určitému okamžiku, jedná se o soupisy nebo konskripcie. Druhý soustavně registruje změny, které populaci provázely. Zde se mluví převážně o matrikách.¹⁵

Vznik historické demografie byl úzce spjat s koncem 2. světové války a se snahou historiků ze západní Evropy využít kvantitativní prameny a získat tak přístup k vyřešení hospodářských a sociálních problémů. Do našeho prostoru tato metoda pronikla v první polovině 60. let díky kontaktům Václava Husy, Pavly Horské a později Husových pokračovatelů na Filozofické fakultě univerzity Karlovy na francouzské historiky. Tento druh studia se rozvíjel zároveň na několika pracovištích. Koordinačním centrem se stala Komise pro historickou demografii při Historickém ústavu ČSAV. V jejím čele stála předsedkyně Pavla Horská, tajemníkem se stal Eduard Maur. Cesta časem této disciplíny nebyla vždy jednoduchá. V normalizačním období byla označena za tzv. buržoazní vědu kvůli jejímu původu v západní Evropě a byla záměrně utlumována. Navíc výsledky výzkumů se ne vždy shodovaly s doktrínami historického materialismu. Navíc v sedmdesátých letech proběhly velké

¹⁵ MAUR, Eduard. Základy historické demografie. Praha, 1978, s. 6-7.

personální změny na historických vědeckých pracovištích a to vedlo ke ztrátě koordinačního centra i vlastního periodika¹⁶. K obnovení došlo roku 1983 díky Ludmile Fialové.¹⁷

Nová témata a metody na pole české historické demografie přinesla zahraniční spolupráce, která mohla být volně navázána po listopadu roku 1989. Rakousko-český výzkumný projekt *Soziale Strukturen in Böhmen* rozproudil zájem historických demografů ke studiu rodiny, domácnosti i sociálních struktur.¹⁸

¹⁶ Periodiku *Historická demografie* vychází od roku 1967, od roku 2009 vychází pod Etnologickým ústavem AV ČR.

¹⁷ PETRÁŇOVÁ, Lydia. Historická demografie jako interdisciplinární obor a časopis v rámci Etnologického ústavu AV ČR. In *Český lid* 98. Praha, 2011, s. 207-208.

¹⁸ *TAMTÉŽ*, s. 207.

3 Velkostatek Chrast

Historie Chrastí

Panství Chrast a jeho statky Hroubovice a Zájezdec se nacházelo v chrudimském kraji, východně od Chrudimky. Jeho severní hranici určovala panství Rosice a Chroustovice, východní taktéž Chroustovice, jižní Rychmburk, společně pro jižní a západní Hrochův Týnec a Rosice.¹⁹ Díky bohatým archeologickým nálezům, které byly provedeny mezi Chrastí a Rosicemi je jasné, že toto území bylo osídleno už v pravěku. Nalezeny byly například hliněné nádoby a různé předměty z kamene, kostí nebo bronzu, z nichž ty nejstarší pochází až z období neolitu.²⁰ Při orbě parním pluhem roku 1902 se na denní světlo dostaly různé střepy, které daly podnět Zemskému muzeu v Praze, aby vyslalo archeologa J.L. Píče k podrobnějšímu prozkoumání Chrastického okolí. Doktor Píč se domníval, že sem lidé přišli ještě dříve než před 3000 lety, snad z Duryňska.²¹ Mezi zajímavé nálezy zajisté patřily i střepy v chrastickém muzeu, které dr. Píč přiřadil Markomanům a jejich tažení z let 9 př.n.l. – 19 n.l.²²

O založení Chrastí se nedochovaly žádné písemné zprávy, ale dá se téměř s jistotou tvrdit, že byla založena podlažickým klášteřem. Ten v Podlažicích založili Benediktíni před rokem 1150 a náležely k němu neobydlené pozemky, ze kterých neplynul žádný zisk. Bylo tedy nutné založit osadu. Ta ležela v přímé blízkosti klášteřa jako městečko. Města byla zakládána od 13. století s tím, že zprvu toto privilegium patřilo králi, šlechtě a klášteřům až později. Městečko se rozkládalo na prostoru dnešního náměstí, kde byly rozprodány pozemky obyvatelům blízkých Chrašic. Brána byla zbudována až v první polovině 19. století bez obranné funkce.²³

Zakoupením dědičného pozemku od klášteřa se osadníci stali poddanými klášteřa, a jelikož se zavázali platit úrok, jejich poddanství přešlo pod další majitele panství. Ke klášteřu podlažickému patřili do roku 1421, jistou dobu podléhali husitským pánům, v letech 1452-1539 Kostkům z Postupic, 1539-1600 Slavatům z Chlumu a Košumberka, 1600-1656 Berkům z Dubé jakož i jejím příbuzným Trčkům, Švánberkům a Harrachům, od roku 1656 na čtyři roky kardinálu Harrachovi, a poté až do zrušení poddanství biskupům královehradeckým.²⁴ Panská moc postoupila na úřady, které zřizoval stát. Obce získaly samosprávu a také příjem prostředků

¹⁹ SEKOTOVÁ, Věra: *Inventář Velkostatek Chrast (1608) (1636 - 1951)*. Zámrsk, 1983, s. 1.

²⁰ ŽEMLIČKA, Zbyněk. *Chrast u Chrudimě: Stručný nástin historie a přítomnosti*. Pardubice: Jiskra, 1961, s.3.

²¹ ŠMÍD, Josef. *Chrast u Chrudimě.: Od nejstarších dob až do roku 1848*. Chrudim: Fr. Slavík, 1927, s. 11.

²² TAMTÉŽ, s.14.

²³ TAMTÉŽ, s. 18-19.

²⁴ TAMTÉŽ, s. 22.

ze státních pramenů. Chrast prochází rozvojem.²⁵ Netrvalo to dlouho a je z městečka povýšena na město a²⁶ má právo založit si městskou spořitelnu. O panství Chrast, také Hroubovicích a podlažickém klášteře se na stranách 187-191 rozepisuje Josef František Jaroslav Schaller ve svém rozsáhlém díle s názvem *Topographie des Königreichs Böhmen: darinn alle Städte, Flecken, Herrschaften, Schlösser, Landgüter, Edelsitze, Klöster, Dörfer, wie auch verfallene Schlösser und Städte unter den ehemaligen und jetzigen Benennungen samt ihren Merkwürdigkeiten beschrieben werden. Chrudimer Kreis. Eilster Theil*²⁷, svazek číslo 11, který se věnuje kraji Chrudim. Na něj později navazuje Johann Gottfried Sommer. Chrudimi a okolí se věnuje ve svazku *Chrudimer Kreis* z roku 1837.²⁸

Podlažický klášter

První zmínky o Podlažicích, části města Chrast, pochází z poloviny 12. století, kdy roku 1159 za vlády krále Vladislava II. byl založen benediktínský klášter v Podlažicích. Ještě toho roku byl povýšen na opatství a byl podřízen arcioopatství Břevnovskému. Prvním opatem nového kláštera se stal Hugo. Český šlechtic Vrbata klášteru věnoval mnoho hmotných statků i okolních vesnic. Obyvatelé z blízkého okolí si Vrбаты velmi vážili téměř jako světce. Dodnes na něj zůstává památka ve jménu asi hodinu cesty vzdálené vesnice Vrbatův Kostelec.

Po téměř tři sta let se kolem kláštera soustředila vzdělanost mnichů a opatů, vznikaly tam dějiny vlasti a opisovaly se knihy. Ve Stockholmu je dodnes dochován originál knihy Codex Gigas, kterou sepsal mnich Zbislav na konci 12. století a obsahuje 309 pergamenových listů.²⁹ Je známý také pod jménem Ďáblova bible a díky svým rozměrům (rozměr vazby 920x505 mm) je největším rukopisem na světě. Již od 13. století byl řazen mezi 7 divů světa a ještě ve středověku se kolem něj šířila pověst d'áblova výtvoru, k čemuž podněcovalo špatně pochopené vyobrazení d'ábla a záznam o zavřeném nebo zadržaném mnichu Heřmanovi. Tento tajemství a pověstmi opředený původ jej dostal do kunstkomory Rudolfa II a po třicetileté válce do knihovny královny Kristýny ve Stockholmu.³⁰

²⁵ ŠMÍD, Josef. *Chrast u Chrudimě.: Chrast v době samosprávy v letech 1848-1918*. Chrudim: Fr. Slavík, 1937, s. 5.

²⁶ TAMTÉŽ, s. 7.

²⁷ SCHALLER, Josef František Jaroslav. *Topographie des Königreichs Böhmen: darinn alle Städte, Flecken, Herrschaften, Schlösser, Landgüter, Edelsitze, Klöster, Dörfer, wie auch verfallene Schlösser und Städte unter den ehemaligen und jetzigen Benennungen samt ihren Merkwürdigkeiten beschrieben werden. Chrudimer Kreis. Eilster Theil*. Praha, 1789.

²⁸ SOMMER, Johann Gottfried. *Das Königreich Böhmen: statistisch-topographisch dargestellt*. Praha, 1837.

²⁹ PÍCHA, Josef Jan. *Kláster v Podlažicích a město Chrast*. Hradec Králové, 1909, s. 3-5.

³⁰ BOLDAN, Kamil. *Codex gigas - Ďáblova bible: tajemství největší knihy světa*. Praha, 2007, s. 15.

V roce 1350 se klášter dostal pod biskupství v nedaleké Litomyšli. Jeho zkáza přišla v průběhu husitského hnutí v roce 1421, kdy Jan Žižka táhl přes východní Čechy, posledním jeho opatem byl opat Jan. Po konci husitských válek byla na skromných zbytcích zdevastovaného kláštera vystavena kaple sv. Markéty. Nedaleko místa, kde klášter stával, byl na konci 17. století zbudován trojlodní kostel sv. Markéty. Dnes jsou Podlažice částí města Chrast.³¹

Hroubovice

Obec Hroubovice leží mezi městy Chrast, Skuteč a Luže, v údolí tvořeném Anenským potokem, který protéká i vsí. První zmínka pochází z konce 12. století, kdy byly Hroubovice zmíněny v roce 1167 jako majetek litomyšlského kláštera.³² Později se část vsi, v roce 1420, stává majetkem kláštera podlažického, po několika dalších majetkových přesunech je roku 1597 získává Adam Klusák z Kostelce. Ještě před rokem 1624 koupila Hroubovice Veronika Slavatová, rozená z Žerotína, a roku 1634 je její syn Jindřich Vilém Slavata připojil k panství Košumberk. V roce 1650 je odprodal jako samostatný statek Hynkovi Volfovi Haffnerovi. O devatenáct let později je odkoupila Marie Maxmiliána Hýzřlová z Chodů a postoupila je jako nadaci pro jezuitskou rezidenci na Chlumku. Později jim přenechala celé košumberské panství a Hroubovice s pivovarem si nechala pro sebe. Po své smrti přenechala statek svým vnukům, po nich se majitelé rychle střídali až do roku 1751, kdy jej odkoupilo hradecké biskupství a připojilo k Chrasti.³³

Žila zde i poměrně početná židovská skupina, po které se v obci dochoval židovský hřbitov. V roce 1892 o Hroubovicích píše Emil Musil-Daňkovský ve spisu *O Chrudimsku* jako o lidnaté židovské obci. Zmiňuje se také o krásném židovském hřbitově a o počtu obyvatel – v té době 1863.³⁴ Synagoga z 18. století byla zničena ve 20. století.³⁵

Dobrkov

Nejstarší písemná zmínka o vsi Dobrkov pochází z roku 1349, kdy byla ve vlastnictví nedalekého podlažického kláštera. Po husitských válkách, kdy byl klášter zničen, Dobrkov

³¹ PÍCHA, Josef Jan, *Klášter v Podlažicích...*, s. 5-9.

³² ŠEVČÍKOVÁ, Veronika – KOVÁŘOVÁ, Lenka. *Česká republika města a obce České republiky : tradice, historie, památky, turistika, současnost*. Rožnov pod Radhoštěm, 2013, s. 744.

³³ TRÍSKA, Karel et al. *Hrady, zámky a tvrze v Čechách, na Moravě a ve Slezsku VI – východní Čechy*. Praha, 1986. s. 144.

³⁴ MUSIL-DANKOVSKÝ, Emil. *Z Chrudimska*. Pardubice, 1892, s. 79.

³⁵ ŠEVČÍKOVÁ, Veronika – KOVÁŘOVÁ, Lenka. *Města a obce...*, s. 744.

přešel do držení Chrasti. Roku 1542 byl prodán rodem Kostků z Postupic Slavatům z Chlumu a Košumberka. Evangelické obyvatelstvo utrpělo v 17. století, kdy jej postihla násilná rekatolizace z rukou vojenských oddílů, které byly do vsi poslány. Po konci třicetileté války v Dobrkově hospodařili pouze dva sedláci a čtyři chalupníci a mnoho polí leželo ladem. Na konci 18. století bylo ve vsi asi 26 obydlých domů.³⁶ O Dobrkovu se zmiňuje také *Topograficko-statistický slovník Čech: čili, podrobný popis všech měst, městysů, vesnic, pak zámků, dvorů, továren, mlýnů, hutí a podobných o samotě ležnicích stavení, jakož i všech zpustlých hradů a zaniklých osad království českého* od Jana Ortha a Františka Sládka z roku 1870, kde jej popisuje jako ves s 33 domy a 233 obyvateli v kraji i okrese Chrudim s farností v Luži.³⁷

³⁶ *Město Luže* [online]. Dobrkov, [cit. 16.4.2020]. URL: <<https://www.luze.cz/mesto-luze/mistni-casti/dobrkov/>>.

³⁷ ORTH, Jan Ev – SLÁDEK, František. *Topograficko-statistický slovník Čech: čili, podrobný popis všech měst, městysů, vesnic, pak zámků, dvorů, továren, mlýnů, hutí a podobných o samotě ležnicích stavení, jakož i všech zpustlých hradů a zaniklých osad království českého*. Praha, 1870, s. 96.

4 Poddanská nemovitost

Výzkum poddanské nemovitosti

V evropském prostoru se ve zkoumaném období setkáváme se dvěma základními typy držení poddanské nemovitosti³⁸. Jedná se o *rozsáhlejší práva poddaného k nemovitosti*, jejichž ekvivalentem v Čechách je princip nemovitosti zakoupené. Jako *užší práva poddaného k nemovitosti* je u nás vnímána nemovitost nezakoupená.³⁹ Co se zakoupené nemovitosti týče, skutečným majitelem nemovitosti stále byla vrchnost, poddaný ji měl pouze v držbě a složením jednorázové hotovosti k ní získal rozšířená dispoziční práva. I když ke spoustě úkonů, jako například převodu nebo prodeji, stále bylo nutné získat od vrchnosti souhlas, ve valné většině případů to nepředstavovalo nijak výraznou překážku. Komplikace nastávaly pouze, když hrozil ekonomický problém. Ve výjimečných situacích mohl být hospodář své usedlosti zbaven, například když veřejně vystupoval proti svému pánu. Proti tomu stála nemovitost nezakoupená, která by se dala téměř přirovnat k nájmu. Mezi výhody bezesporu patřila starost vrchnosti o nemovitost, která se spravovala z panské pokladny. Poddaný si však nemohl být jistý, jestli mu nebude držba odejmuta.⁴⁰ Podle mínění mnoha historiků převažoval na našem území počet držeb zakoupených.⁴¹

K nabytí takové usedlosti se hospodáři nabízely čtyři, respektive pět možností. Nejjednodušší z toho bylo nemovitost zdědit po rodičích, vzácněji po širších příbuzných. S kapitálem se otevírala cesta ke koupi nebo nové stavbě. Ovšem nashromáždit dostatečnou sumu bylo pro mladého člověka obtížné. Co se mužů týče, k nemovitosti se mohli dostat sňatkem s dědičkou nebo vdovou.⁴²

Terminologii typu hospodářů uceluje robotní patent z roku 1717. Předtím se už sice objevovaly pokusy o nazývání podle velikosti nebo osedlosti či lánů, ale nepřinesly přesnost. Ale již berní rula z roku 1654 přišla s označením sedlák, chalupník, zahradník nebo domkář.

³⁸ Tématem poddanské nemovitosti a celkově sociálními dějinami 16. – 19. století se zabýval také Josef Tlapák, např. ve studii *K některým otázkám poddanské nezákupní držby v Čechách v 16. – 18. století*, která vyšla v periodiku *Právněhistorické studie* číslo 19, v Praze roku 1975. Nachází se na stranách 177 – 209.

³⁹ PROCHÁZKA, Vladimír. *Česká poddanská nemovitost v pozemkových knihách 16. a 17. století*. Praha: Československá akademie věd, 1963, s. 65.

⁴⁰ VELKOVÁ, Alice. *Krutá vrchnost, ubozí poddaní?: Proměny venkovské rodiny a společnosti v 18. a první polovině 19. století na příkladu západočeského panství Štáhlavy*. Praha, 2009, s. 86.

⁴¹ TAMTÉŽ, s. 87.

⁴² TAMTÉŽ, s. 87-88.

Pro potřeby státu a vrchnosti se ujal dělení podle povinností a to do skupin sedlák-chalupník-domkář. Například sedlák měl být schopen roboty potažní, ale majetek v této vrstvě se různil.⁴³

Dědické právo

V českých zemích neexistoval jednotný ucelený princip dědického práva⁴⁴ až do 18. století. Na hospodářství zůstával jeden tzv. přední dědic, ostatní byli z hodnoty usedlosti vypláceni.⁴⁵ Tento podíl měl především zajistit zařízení živobyčí dědice, proto když na usedlosti zůstal např. se sourozencem hospodářem, nebyl mu vyplacen, ale připadl jeho vyživovateli.⁴⁶ Systémy z velké části vycházely z městského a zvykového práva a i přes spoustu rozdílů se dají přiřadit k západoevropskému modelu. K vypracování zákoníku městského práva došlo již na začátku druhé poloviny 16. století a v roce 1579 tiskem vyšla *Práva městská Království českého*, jejich autorem byl Pavel Kristián z Koldína. Na konci 17. století tato práva vešla v platnost i pro moravská města. Jeho platnost trvá ještě v 18. století, definitivně jej ruší až *Všeobecný občanský zákoník* z roku 1811. Společným znakem je hlavně nedělitelnost usedlosti, kdy připadla pouze jednomu dědici, výjimečně šlo oddělit část polností, které se ale vracely zpět. Pro ostatní zde byly již zmíněné podíly, které nemusely mít jen podobu finanční, ale mohlo jít i o dobytek nebo svršky. Uplatňovaly se zde 3 systémy.⁴⁷

Jako český systém rovných dílů byl Vladimírem Procházkou popsán postup, kdy vdova i děti dědily po stejném rovném podílu. Po smrti jednoho z dětí se zbylým potomkům i matce připisuje ve stejném dílu, ale neplatí to už pro další generace. Vdovy se píší na prvním nebo posledním místě, ostatní dědicové podle věku nebo chlapci před děvčaty. Uplatňoval se v jádru Čech a to téměř absolutně, časem se rozšířil i do dalších částí země.⁴⁸

Druhý způsob, který popsal je severočeský způsob vdovské třetiny, tj., že vdova získává celou jednu třetinu a o zbytek se dělí potomci rovným dílem. Stávalo se, že z vyplácení splátek pobírala třetinu i vdova. Častým jevem se stalo odevzdání této třetiny při sňatku s novým mužem, někdy bývá tato třetina spojována s výměnkem, tehdy už se ale dětské třetiny zpravidla

⁴³ PROCHÁZKA, Vladimír. *Česká poddanská nemovitost...*, s. 77-79.

⁴⁴ Dědickým právem v Čechách se zabýval také Rudolf Rauscher v monografii *Dědické právo podle českého práva zemského* z roku 1922. Také Josef Grulich publikoval v Jihočeském sborníku historickém, který vychází v Českých Budějovicích a vydává ho Jihočeské muzeum roku 1996 v čísle 65 příspěvek *Poddanská nemovitost a dědické právo na Tábořsku. Vřesecká rychta v letech 1625-1825*. A Josef Kalousek s příspěvkem *O staročeském právě dědickém a královském právě odúmrtém na statcích svobodných v Čechách i v Moravě*, vydáno v Praze nákladem České akademie věd císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění v roce 1894. Také Josef Salaba - *Příspěvky k dějinám selského práva dědického v 17. století v Český časopis historický*.

⁴⁵ PROCHÁZKA, Vladimír. *Česká poddanská nemovitost...*, s. 453.

⁴⁶ TAMTÉŽ, s. 454-455.

⁴⁷ VELKOVÁ, Alice. *Krutá vrchnost, ubozí poddaní...*, s. 155-156.

⁴⁸ PROCHÁZKA, Vladimír. *Česká poddanská nemovitost...*, s. 479-480.

vzdávala. Po její smrti si tuto třetinu opět rovným dílem dělí její potomci. Právo se přeneslo i na vdovce. Vyskytoval se především u německého osídlení severních Čech.⁴⁹

Západočeský systém preferování mužských potomků se neuplatňuje na celém daném území. Původní princip preferování mužských potomků již byl velmi porušený. Nejpoužívanější byl přístup, kdy mužští potomci získávali dvojnásobný podíl proti matkám a sestrám, ale obměny byly různé, včetně směšování se systémem vdovské třetiny.⁵⁰ Tento systém vznikl nejspíš v oblasti Chebska a Loketska.⁵¹

Během 17. století i k obyvatelstvu německému a do oblasti severních Čech pronikají principy rovných dílů. Cesty ovšem nejsou zcela zřejmé, vliv mohlo mít Koldínovo městské právo nebo zavádění výměnků, což vytlačilo vdovskou třetinu. Zasadila se o to i vrchnost.⁵²

Majetkový transfer

Při převodu nebo prodeji nemovitosti⁵³ docházelo k sociálnímu dopadu nejen na přímé účastníky, ale i na celou obec. Usedlost stále v rukou držela vrchnost, v pohybech tak nalezneme důkaz o jejím prosazování moci.⁵⁴

Změna hospodáře přicházela s jeho smrtí nebo vlastním rozhodnutím nemovitost prodat. Když se ozvaly neduhy, nemoci a vysoký věk, musel hospodář jednat – předat dědici nebo prodat. Proti tomu se do nesnází mohl dostat i po finanční stránce kvůli špatnému hospodaření a schopnosti rozhodování se. Vrchnost uměla být nápomocná v případech, kdy se do potíží nedostal vlastní vinou. Pomoc poskytla formou odpuštění některých povinností nebo slevou. Ovšem když na svoji těžkou situaci rezignoval, nastal mu další problém se sháněním kupce, případně příbuzného. Největší zájem by se předpokládal u synů, jejich nástup ale problém nemusel vyřešit, protože byli bez vlastních prostředků. Finanční injekci mohlo představovat věno nevěsty. Vrchnost mohla usedlost úplně odebrat, to ale obvykle vedlo k vleklým sporům.⁵⁵

Vnímání předání usedlosti se v průběhu staletí měnilo. Během 16. a 17. století ještě nebyla vrchností deklarována dědická práva, takže hospodářům šlo především o co nejvyšší

⁴⁹ TAMTÉŽ, s. 483-487.

⁵⁰ PROCHÁZKA, Vladimír. *Česká poddanská nemovitost...*, s. 489-492.

⁵¹ VELKOVÁ, Alice. *Krutá vrchnost, ubozí poddaní...*, s. 157.

⁵² TAMTÉŽ, s. 493-495.

⁵³ Nejnovějšími výstupy ohledně daného tématu jsou GRULICH, Josef - SKOŘEPOVÁ, Markéta *Rodinná kontinuita a venkovské hospodářství. Držba poddanských usedlostí v 17. až 19. století jako historiografický problém*. In *Český časopis historický = The Czech Historical Review*. Praha : Historický ústav AV ČR Roč. 113, č. 1, 2015, s. 50-75. a NEKVAPIL JIRÁSKOVÁ, Šárka. *Mezigenerační transfer majetku v protoindustriální oblasti severovýchodních Čech v 18. a první polovině 19. století*. In *Východočeský sborník historický* 33. Pardubice, 2018, s. 29-53..

⁵⁴ VELKOVÁ, Alice. *Krutá vrchnost, ubozí poddaní...*, s. 99.

⁵⁵ TAMTÉŽ, s. 100-101.

krátkodobý zisk, nebylo tedy běžné předávání jedné konkrétní usedlosti z generace na generaci, ovšem i přes to se zakupování nemovitosti dělo i před třicetiletou válkou. Strategie se mění během druhé poloviny 17. století. Po těžkostech třicetileté války se vrchnost snaží grundy obsazovat stabilně, své zájmy u poddaných začíná sledovat i stát a vytváří pro poddané vhodné podmínky pro trvalé usazení. Vzniká tak zájem rodiny majetek udržet a rozšířit pro další pokolení a tak v 18. století klesá podíl prodeju nepřibuznému kupci ve prospěch počtu převodů na hospodářova syna. V případě, že hospodář neměl syna, připadal v úvahu ještě hospodářův zeť. Když z nějakého důvodu nebyl převeden statek na dítě, nejčastěji byl za nástupce zvolen hospodářův bratr nebo švagr. Od konce 18. století se tento jev opět mění a graduje ve 2. čtvrtině století 19., kdy se podle Alice Velkové mění mentalita obyvatelstva, ekonomická i společenská situace. Rostly ceny nemovitostí a objevila se vrstva ekonomicky silných jedinců, kteří nemovitosti prodávali a nakupovali zcela mimo rodinný sentiment. Navíc se narušil vzor splátek, cena nemovitosti se nově skládá najednou nebo ve dvou splátkách. Prodávající tak nabyt finančního obnosu ihned a mohl jej dál investovat.⁵⁶

Zákup nemovitostí v Hroubovicích roku 1803

4.4.1 Smlouva

„Dnes níže psaného dne a roku stal se mi úřadem hospodářským kralohradeckého biskupství panství Chrasti prodávajícím z jedné – pak Matějem Sahulou z Raubowitz kupujícím z druhé strany následující dobrovolný a nezrušitelný kup a nákup: Majíce Matěj Sahula tu ve vsi Raubowitcích pod N. Cons. 37 na panském místě stojící chaloupku, kterou jeho předek po obdržení vrchnostenském povolení na svůj vlastní náklad vystavil, i s tou při ní se nacházející rusticalni zahrádkou pod N. topog: 289 se 44 sáhů v časném držení a užívání, tu samou po předcházející smlouvě právní úřad hospodářský jemu Matěji Sahulovi k jeho vlastnímu i budoucím dědicům držení, užívání a vládnutí, za sumu takovou zakoupí, za dvacet zlatých, pravím za 20 zlt.

Odprodává, kteroužto tržní sumu takto zapraví:

*Složí při zarazení přítomného kontraktu jménem závdanku do důchodu vrchnostenského
1 zlt*

⁵⁶ VELKOVÁ, Alice. *Proměna a chápání majetkových zájmů v rodinách držitelů venkovských usedlostí v letech 1650-1850*. In MAUR, Eduard a Alice VELKOVÁ (edd.). *Rodina a domácnost v 16.-20. století*. Praha: Karolinum, 2010, s. 66.

A ostatních 19 zlt

Bude povinen každoročně při držení gruntovních soudech fond od roku 1803 po 1 zlt až do úplného zaplacení do důchodu spláceti.

Povinnost jest cís. král.: Kontribuci, magacíny, listricky, transportní a jemu takové zemoknižnej daně z té chaloupky a zahrádky dle repartice vybejvati, a vrchnosti na věčně a stálé časy nic jiného inu buďto 13 pěších dnů roboty vykonat, a nebo se s ní o to v platu umluviti.

Ku potvrzení toho jsou si obě strany vlastnoručně podepsány, a tento kontrakt až na vrchnostenské stvrzení a povolení k vtělení do knih gruntovních zanesli. Jenž se stalo v Chrasti dne 2. března 1803.⁵⁷

4.4.2 Zákup nemovitosti

Výše přepsaný text je jednou z 36 smluv ze začátku 19. století, které vznikly pro ves Hroubovice. Jedná se o nákup nemovitosti od vrchnosti, tedy biskupství královehradeckého panství Chrast jakožto prodávajícího. Kupujícím je chalupník Matěj Sahula z Hroubovic, který zakupuje chaloupku číslo 37 v Hroubovicích, ke které náleží i zahrádka o výměře 44 sáhů. Od vrchnosti si ji zakupuje k držení i užívání pro sebe a svoje dědice za celkovou sumu 20 zlatých, tím k ní získává rozsáhlá dispoziční práva. Při sepsání smlouvy musí jednorázově zaplatit 1 zlatou a zbylých 19 zlatých musí splácet každý rok během pravidelného gruntovního soudu a to až do úplného zaplacení. Zároveň mu jsou smluvně dány povinnosti vůči vrchnosti s ohledem na jeho sociální postavení, tedy musí vykonávat robotu pěší na rozdíl od sedláků, pro které je určena robota povozem. Má právo se s vrchností místo 13 dnů pěší roboty vyrovnat finančně.

V 18. a zčásti ještě i v 19. století platilo, že faktickým držitelem usedlosti byl majitel panství a poddaní ji měli pouze v držbě. Přístup k rozsáhlejšími dispozičním právům k nemovitosti jim umožnilo zakoupení gruntu od vrchnosti. Díky nim mohli se souhlasem vrchnosti usedlost prodat nebo převést v rámci rodiny. Zároveň ale byl majitel panství oprávněn svému poddanému drženu nemovitost odebrat, pokud závažně porušil poddanský princip.⁵⁸

⁵⁷ Státní oblastní archiv Zámorsk, Velkostatek Chrast, kniha č. 193, Gruntovní kniha Hroubovice z let 1793-1850.

⁵⁸ VELKOVÁ, Alice. Krutá vrchnost... s. 86.

Tabulka 1 Částky zaplacené za nákup nemovitosti v Hroubovicích roku 1803

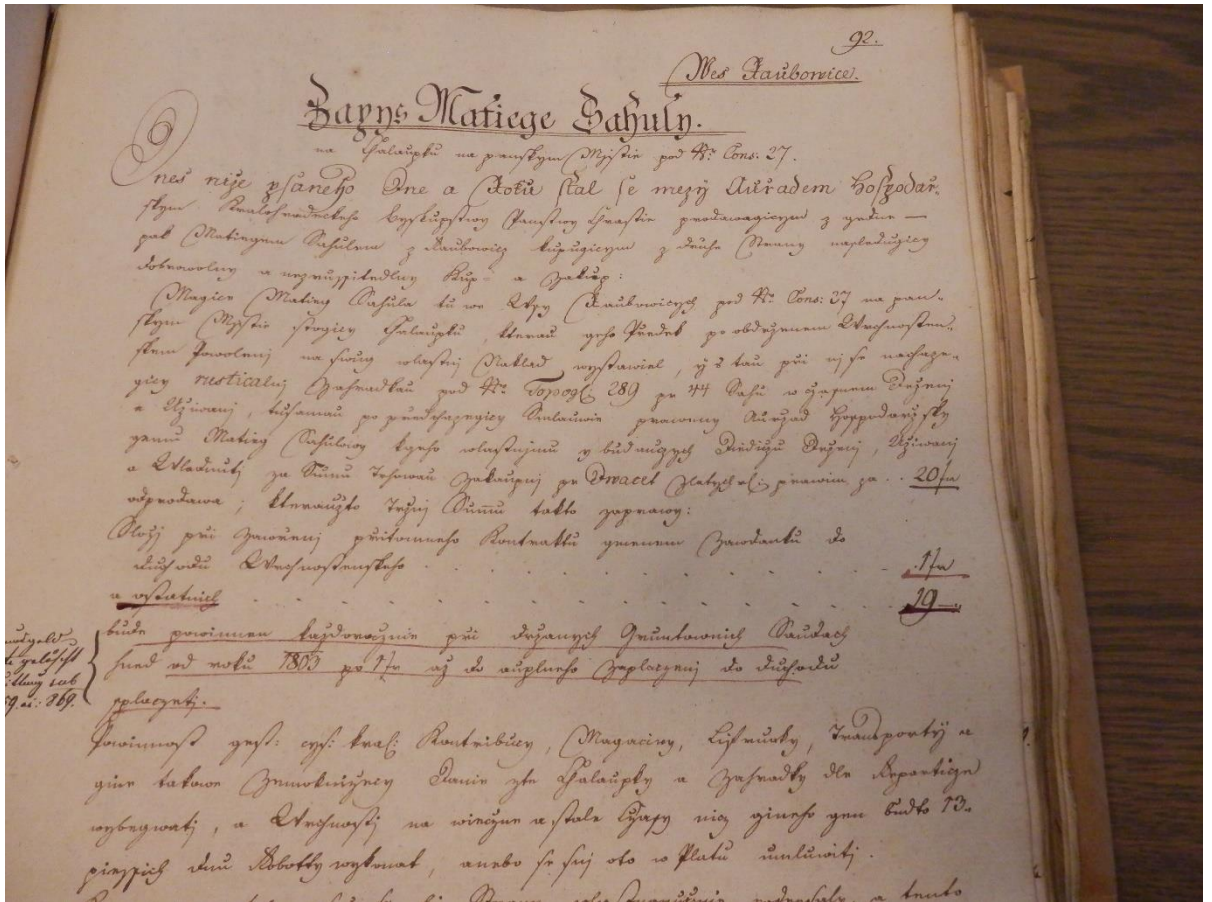
(ve zlatých)

Nejvyšší částka	Nejnižší částka	Průměr
90	10	41,2

V pozemkové knize Hroubovic se nachází poměrně početné množství zápisů, které řeší nákup nemovitosti od vrchnosti. Všechny jsou datovány do roku 1803 a jejich struktura je stejná, jako ve výše transkripčně přepsané ukázce. Liší se pouze částky, za které byl grunt zakoupen a výše první a dalších splátek, které byly odváděny každoročně až do úplného zaplacení dluhu. Celkem se jedná o 36 zápisů, které se týkají pouze chalupnických gruntů. Průměrná suma, za kterou poddaný nemovitost v Hroubovicích zakupoval, činila 41,2 zlatých. Nejvyšší částka, která padla, se rovnala 90 zlatým, nejnižší 10 zlatým. Výše splátky se vážala k celkové dlužné částce, nejnižší byla 1 zlatý ročně, nejvyšší 4 zlaté. Bronislav Chocholáč ve své práci *Selské peníze* řeší otázku zakoupených usedlostí od vrchnosti v obci Radešín v 17. století, kde byla cena gruntu stanovena jednotně na 70 zlatých, pouze hospoda stála 90, avšak formou závdavku, kdy z ceny bylo odečteno 30 zlatých, v případě hospody 36 zlatých.⁵⁹

⁵⁹ CHOCHOLÁČ, Bronislav. *Selské peníze: sonda do finančního hospodaření poddaných na západní Moravě koncem 19. a v 17. století*. Brno, 1999, s. 83.

Obr. 1 Smlouva Matěje Sahuly

⁶⁰ Státní oblastní archiv Zámorsk, Velkostatek Chrast, kniha č. 193, Gruntovní kniha Hroubovice z let 1793-1850, s. 92.

5 Rodina

Výzkum rodiny

Rodina se stala velmi oblíbeným tématem bádání mnoha oborů. Zpočátku tento fenomén zaujal především archeology a etnografy, dnes se mu věnuje i právo nebo psychologie, sociologie, demografie, antropologie či genderová studia. Není tedy překvapením, že výzkum rodiny zakořenil i v historických vědách, kde se během posledních desetiletích rozvětvil na několik specializací a vyvinul si svoje své metody. Základní dva směry studia se ustanovily během druhé poloviny 20. století. V prvním případě se jedná o využití statistické metody. Ta pracuje s kvantitou jevů, pojímá tak především historickou demografii a statistiku. Druhou můžeme také nazvat jako dějiny mentalit, dějiny každodennosti, mikrohistorie nebo historická antropologie, zaobírá se mentalitou lidí, jejich chováním, jednáním a rozhodováním. Třetí směr vznikl v průběhu posledního čtvrtstoletí a je typický určitým prolínáním obou výše zmíněných směrů. Využívá prameny hromadné povahy jako směr první, ale snaží se i zaobírat dlouhodobějšími vlivy, které na zkoumaný subjekt působily.⁶¹

Historická demografie se zrodila v 50. letech 20. století jako reakce na problém studia předstatistických dob, ve kterých lze dospět k poměrně přesným údajům díky zpracování výsledků matričních údajů. Též si vypracovala vlastní metodiku. Vzniká souběžně ve Francii a Anglii. V první ze jmenovaných zemí se jedná o tzv. rekonstrukci rodin, náročnou metodu, navrženou historikem Pierrem Goubertem a statistikem Louisem Henrym. Cambridžská skupina v Anglii pracovala s globálním shromažďováním matričních údajů. To umožňovalo pracovat se širším okruhem populace.⁶² Zakladatelem a výraznou osobností byl Peter Laslett, který publikoval práci *The World We Have Lost*⁶³, která bořila představy o historické velké rodině. Nacházel kontinuitu mezi předindustriálním a industriálním složením rodiny, vyvracel názor, že se moderní rodina zrodila až při industrializaci. Také přišel s typologií, kde se rodiny členily podle společného soužití příbuzných a nepříbuzných osob. Diskuzi na toto téma rozpoutal roku 1965 článek Johna Hajnala *European Marriage Patterns In Perspective*⁶⁴, kde autor vytyčil hranici, která tvořila pomyslnou linii od Terstu po Petrohrad a tak oddělovala dvě

⁶¹ VELKOVÁ, Alice. *Krutá vrchnost, ubozí poddaní...* Praha, 2009, s. 12.

⁶² MAUR, Eduard - NEKVAPIL JIRÁSKOVÁ, Šárka. Z díla profesora Eduarda Maura. In NEKVAPIL JIRÁSKOVÁ, Šárka (ed.). *Historik bez hranic: Z díla profesora Eduarda Maura*. Pardubice, 2017, s. 21.

⁶³ LASLETT, Peter. *The World We Have Lost*. Londýn, 1965.

⁶⁴ HAJNAL, John. *European Marriage Patterns In Perspective*. In *Population in History*. Londýn, 1965, s. 101-143.

oblasti s odlišným sňatkovým modelem a způsobem zakládání rodiny.⁶⁵ Skoro o dvacetiletí později John Hajnal ve své teorii oddělil oblast severozápadní Evropy od zbytku v systému domácností.⁶⁶

Zároveň s historickou demografií se od 30. let 20. století objevuje druhý směr, který téma pojímá spíše jako vyprávění příběhů. Škola Annales kladla důraz na sociální a hospodářské dějiny, dějiny mentalit a dalších okolností, které člověka ovlivňovaly. Z Francie se šíří do Německa, Anglie i Ameriky. Oči historiků se najednou obrací na životní podmínky rozličných vrstev, zaměřuje se i na historickou rodinu.⁶⁷ První ze stěžejních prací se stalo dílo historika Philippa Ariése *L'Enfant et la vie familiale sous l'ancien régime*⁶⁸, kde popsal vztahy moderní rodiny, především pak mezi rodiči a dětmi. I přes fakt, že se Ariés nejprve mýlil⁶⁹ ve své teorii, že v historické rodině mezi nimi přes všechny povinnosti a strasti nebyl čas na silné citové vazby, což bylo vyvráceno, inspiroval tak svým dílem řadu dalších historiků.⁷⁰

V 70. a 80. letech se zájem obrací k dějinám každodennosti, svoje místo nachází zkoumání životních cyklů jedince a problematika rodinných strategií. Bylo zjištěno, že rodina má svůj dynamický vývoj. Úlohou člověka se stalo zachování majetku pro další generaci, v lepším případě jej ještě rozmnožit, a zároveň zachovat nebo zlepšit životní situaci členů rodiny. Jednou z částí rodinné strategie tak dozajista bylo dědické právo.

Zasazení výzkumu rodiny do společensko-ekonomického rámce provedl ve své práci *The Development of the Family and Marriage in Europe*⁷¹ Jack Goody, i další autoři se snaží přijít s novými impulsy, vznikají nová centra bádání. 90. léta zarámovala téma pod institucionální rámec panství, které v sobě slučovalo osoby z různých sociálních vrstev. Jan Peters kolem sebe shromáždil skupinu *Ostelbische Gutsherrschaft als sozialhistorisches Phänomen*, která zkoumala jejich konflikty a společné žití v jednom prostoru a rozdílnost vesnického a městského prostoru. Ve stejném období se prosazuje i encyklopedický přístup, shrnující dosavadní dosažené poznání.⁷²

Začátek 21. století se vrátil ke studiu uzavírání manželství a podmínek k tomu nutných. Názor J. Hajnala byl napaden a makrohistorická hypotéza vyvrácena. Místo toho se přistoupilo

⁶⁵ VELKOVÁ, Alice. *Krutá vrchnost, ubozí poddaní...* Praha, 2009, s. 14.

⁶⁶ TAMTĚŽ, s. 15.

⁶⁷ TAMTĚŽ, s. 16.

⁶⁸ ARIÉS, Philippe. *L'Enfant et la vie familiale sous l'ancien régime*. Paříž, 1960.

⁶⁹ Později Ariés sám své názory revidoval

⁷⁰ VELKOVÁ, Alice. *Krutá vrchnost, ubozí poddaní...* Praha, 2009, s. 17.

⁷¹ GOODY, Jack. *The Development of the Family and Marriage in Europe*. Cambridge, 1983.

⁷² VELKOVÁ, Alice. *Krutá vrchnost, ubozí poddaní...* Praha, 2009, s. 17.

k mikrohistorické metodě, která ověřuje, zda mechanismy v praxi fungovaly a zároveň upozorňuje na velkou různorodost.⁷³

Počátky české historiografie⁷⁴ věnující se tématu historické rodiny sahají až do druhé poloviny 19. století, kdy zprvu byl zájem o historickou rodinu orientovaný na právní a kulturní dějiny lamprechtovského ražení, kde se překrýval s etnografií. Šlo spíše o shromažďování národopisných materiálů a dokumentování zvyklostí tehdejších současníků. Jednou z nejvýraznějších osobností věnující se kulturním dějinám té doby byl Zikmund Winter, který vypracoval velmi rozsáhlé dílo, například dvoudílný *Kulturní obraz českých měst*⁷⁵ z let 1890-1892, ve kterém se zabýval hlavně 16. stoletím. Své starší studie vydal roku 1912 ve sborníku *Z rodiny a domácnosti staročeské*⁷⁶. Svoje dílo staví na velmi důkladné heuristice, která se ale soustředí jen na prostředí měst, zvláště těch královských. Dodnes se jedná o veliký zdroj dílčích informací. Pro venkovský prostor se rozhodl jiný z českých historiků – Čeněk Zíbrt, ale nevěnoval se příliš rodině.

Právní historie se upínala k rodinnému majetkovému právu, později se věnovala i sňatkovému konzesu. Jejím objektem zájmu byla především česká šlechta a rodinné majetkové právo šlechty. Za nejvýraznějšího představitele tohoto směru se považuje Jan Kapras, který je autorem děl *Majetkové právo manželské podle českého práva zemského*⁷⁷ a *Poručenství nad sirotky v právu českém*⁷⁸. Bádání o rodinném právu obyvatelstva poddanského dlouhou dobu stálo v ústraní a malé pozornosti se mu dostávalo zpravidla jen v pracích drobných regionálních historiků. Z těch je na místě zmínit Antonína Tomíčka. Vymyká se pouze problematika výměnku jako stále aktuálního tématu, které svoji práci věnoval Cyril Horáček. Kromě studií několika autorů na něj navazuje až Vladimír Procházka⁷⁹ roku 1963 s publikací *Česká poddanská nemovitost v pozemkových knihách 16.-17. století*, kde autor popsal právní praxi v Čechách na základě studia právních norem a zápisů z pozemkových knih.⁸⁰

⁷³ VELKOVÁ, Alice. *Krutá vrchnost, ubozí poddaní...* Praha, 2009, s. 18-20.

⁷⁴ Problémem české historické rodiny se zabývá také Eduard Maur ve studii *Historická demografie a dějiny rodiny v raném novověku* ve sborníku *Základní problémy studia raného novověku* vydaného v Praze roku 2013. Také toto téma řeší Eduard Maur, Pavla Horská, Milan Kučera a Milan Stloukal v *Dětství, rodina a stáří v dějinách Evropy*, též Jitka Kohoutová v *Rodina v historii* ve sborníku *I rodina má svou paměť: rodinná paměť v interdisciplinárním kontextu*.

⁷⁵ WINTER, Zikmund. *Kulturní obraz českých měst*. Praha, 1890-1892.

⁷⁶ WINTER, Zikmund. *Z rodiny a domácnosti staročeské: ze života XVI. století*. Praha, 1912.

⁷⁷ KAPRAS, Jan. *Majetkové právo manželské podle českého práva zemského*. In *Věstník královské české společnosti nauk*. Praha, 1908.

⁷⁸ KAPRAS, Jan. *Poručenství nad sirotky v právu českém*. In *Sborník věd právních a státních*. Praha, 1904.

⁷⁹ PROCHÁZKA, Vladimír. *Česká poddanská nemovitost v pozemkových knihách 16. a 17. století*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1963.

⁸⁰ MAUR, Eduard. *Dějiny rodiny v české historiografii*. In MAUR, Eduard – VELKOVÁ, Alice (edd.). *Rodina a domácnost v 16.-20. století*. Praha: Karolinum, 2010, s. 9-10.

Starší literaturu o vrchnostenském konsensu k manželství, jenž utužoval poddanství, ve své práci roku 1960 shrnul Jiří Klabouch⁸¹. Dospěl ke zjištění, že zrušení nevolnictví nevedlo k téměř žádné změně, jelikož souhlas vrchnosti byl vystřídán souhlasem politických a vojenských úřadů. Reálný dopad na poddanské obyvatelstvo ale neřeší. Jeho dnes již zastaralý přehled dějin rodiny ve světovém měřítku vyšel roku 1962. Zaobíral se v něm především právní stránkou manželství. Významný kus práce v tomto oboru odvedla také regionální historiografie. Jmenujme alespoň Antonína Tomíčka⁸² nebo Josefa Blaua⁸³.

Sedmdesátá léta patřila etnografkám Jarmile Šťastné⁸⁴, Jiřině Svobodové⁸⁵ a Ivě Heroldové⁸⁶. Ty zpracovávaly především prameny z druhé poloviny 19. století. Hlouběji do minulosti zabrousil ve svém výzkumu tradiční venkovské rodiny Karel Fojtík.⁸⁷

Otevření dveří k širší spolupráci roku 1989 ukázalo na nevyváženou situaci československé historiografie na velkém poli historiků z jiných zemí. Disponovala sice velkou zásobou faktografických zdrojů, ale během dlouhé (i když ne totální) izolace od světového bádání ztratila diskurz. Studium dějin rodiny ale po tomto datu získává širokou základnu badatelů, kteří mohou využívat vycestování do zahraničních knihoven. Napomohly tomu i další okolnosti, jako vydání Soupisu poddaných podle víry z roku 1651 nebo diskuze u kulatého stolu, konaná při pražském mezinárodním kongresu Odkaz J. A. Komenského a výchova člověka pro 21. století 24. března 1992. Přinesla mnoho nových podnětů pro bádání. Dalším impulsem bylo zahájení česko-rakouského výzkumného projektu *Soziale Strukturen in Böhmen 16.-18. Jahrhundert* realizovaného od roku 1992, kdy započaly přípravy, až po jeho ukončení roku 1999. jednalo se o excerpci dat z velmi široké pramenné základny, která se skládala z katastrů, pozemkových knih, urbářů, matrik a soupisů poddaných. Plně se zde uplatnil historickodemografický přístup. Na projektu se zprvu podíleli jen čeští a rakouští historici, později se ale přidali i badatelé jiných národností, tak mohl vzniknout prostor pro vzájemnou výměnu názorů. Vzniklo několik sborníků, například i dvě čísla Historické demografie, a téma přilákalo mladé historiky (Alice Velková, Jan Horský,...). Hlavní zájem se

⁸¹ KLABOUC, Jiří. *Politický konsens k manželství v Čechách*. Praha, 1960.

⁸² TOMÍČEK, Antonín. Něco o postupu selských gruntů. In *ČSPS* 12. 1904.

⁸³ BLAU, Josef. *Geschichte der deutschen Siedlungen im Chodenwalde*. Plzeň, 1937.

⁸⁴ ŠŤASTNÁ, Jarmila. Změny ve způsobu života tkalců na Náchodsku a proces industrializace (se zřetelem k rodinnému životu). In *Národopisná knižnice 2*. Praha, 1970.

⁸⁵ SVOBODOVÁ, Jiřina. Česká vesnice. In *Strojopis kandidátské disertace FF UK v Praze*. Praha, 1974.

⁸⁶ HEROLDOVÁ, Iva. Vesnická poddanská rodina v Čechách před vydáním patentu a zrušení nevolnictví a po něm. In *ČL* 68. Praha, 1981.

⁸⁷ TAMTĚŽ, s. 12-13.

od 90. let soustředí k rolnické rodině v průběhu raného novověku, což byla nejpočetnější skupina obyvatelstva a oplývá bohatou pramennou základnou.⁸⁸

⁸⁸ *TAMTÉŽ*, s. 12-13.

6 Výměnek

Výměnek

Instituce výměnku, která měla za úkol zajistit hospodáře i ve stáří, prošla za dobu své existence četnými změnami. Vliv na to měla nejen měnící se situace hospodářských poměrů, ale výrazně přispěly i nové zákony a dekrety.⁸⁹ Je přidružená k aktu předání gruntu novému hospodáři, zpravidla se jednalo o blízkého příbuzného. Tento jev ale byl podmíněn opuštěním starého modelu, kdy sedlák pouze obdělával půdu vrchnosti. Sám nemohl vlastnit půdu ani svršky. Veškeré nemovitosti vrchnost pokládala za své vlastnictví a vše movité, co venkovan za svůj život nashromáždil, poté bylo bráno jako úspora z příjmů plynoucí z propůjčeného, tedy opět jako vrchnostenský majetek, o kterém i rozhodovala. K půdě byl sedlák připoután a vše, s čím zacházel, měl jen vypůjčené od svých pánů. Ti mu tak mohli na bedra nakládat bezpočet povinností, nedostávalo se mu ani práva kšaftovního neboli závětního, tedy možnosti ustanovit svého nástupce na obhospodařovaném gruntu. Otázku dědictví řešila vrchnostenská kancelář právem odumrtím. Nový hospodář, který se měl uvázat ke správě gruntu, potřeboval svolení a souhlas milostivé vrchnosti. Když nebylo potomků, celý statek padal zpět do rukou pánům.⁹⁰ Když v panské pokladně chyběly prostředky, důležité pro nákladnou reprezentaci důležitou především v 16. století, hledal se další zdroj příjmů. Na sedláky zatíženými všemožnými berněmi byla uvalena ještě daň v podobě vykoupení z odúmrť, o kterou ale ve s přihlédnutím na náročnost získávání prostředků ani neměli velký zájem. Právo odúmrtné podle mnoha historiků vzniklo ve 13. století, jiné jej vidí jako ještě mnohem starší. Jednalo se zprvu o privilegium krále, který poté takto nabytý majetek mohl předávat podle své vůle dál do rukou jiných osob, tedy například církve, šlechticů, ale i příbuzných zemřelého. Používalo se, pokud zemřelý neměl mužského dědice a jeho majetek tak byl převeden na někoho jiného.⁹¹ Bylo rozšířeno i na vrchnost, která jej využívala kdykoliv to bylo možné. Od 14. století se odúmrť postupně přestává vyžadovat.⁹² Našli se sice šlechtici, kteří se vzdali výkupného za odúmrť, ale na oplátku požadovali například zdvojnásobení úroku z nemovitosti nebo více roboty.⁹³

⁸⁹ ŠŤASTNÁ, Jarmila. Výměnek a postavení výměnkářů v západním podkrkonoší. In *Český lid* 58. Praha: Akademie věd České republiky, 1958, s. 283.

⁹⁰ KOUPAL, Jan. Selský grunt, odkaz a výměnek. In *Český lid* 30. Praha: Akademie věd České republiky, 1930, s. 241.

⁹¹ RAUSCHER, Rudolf. *Dědické právo podle českého práva zemského*. Praha, 1922, s. 50-56.

⁹² KNOLL, Vilém. Intestátní dědická posloupnost v českém středověkém právu zemském a městském. In *Časopis pro právní vědu a praxi*, Plzeň, 2011, s. 238-242.

⁹³ TAMTĚŽ, s. 242.

Většina poddaných tak prosila o udržení starého práva. I přes to se pomalu prosazovalo právo testamentu a na začátku 17. století již možnost rozhodovat o dědici převažuje nad odúmrťím.⁹⁴

Změnu přinesl dekret z roku 1770, který vydala Marie Terezie. Ten upravil dědické právo pro zakoupené usedlosti, na usedlostech nezakoupených⁹⁵ nebyl nadále žádný dědický nárok. To se změnilo až v patentech z let 1787, 1790 a 1791 pro všechny selské statky. Nejistá dědická situace dala vzniknout obyčeji, kdy starý hospodář ještě za života převedl statek na potomka, aby zůstal v rodině, a vymínil si jistý doživotní důchod, který ho měl ve stáří zabezpečit. Tak vznikl výměnek.⁹⁶ Vrchností byl spíše podporován, protože bylo v jejich zájmu, aby hospodář na gruntu byl fyzicky zdatný a schopný vykonávat robotu. Svoji roli hrál i populační faktor, kdy odchod na výměnek byl mnohdy podporován svatbou dědice v časném věku.⁹⁷ Dalším důvodem pro zřízení výměnku bylo i tzv. prozatímní hospodaření, kdy vdova po hospodáři vedla statek jménem nezletilého syna spolu s novým otčím, dokud nedosáhl plnoletosti a sám se neujal hospodaření. Poté výměnek patřil matce i otčímovi ze zákona. Tento způsob nabytí výměnku byl roku 1794 zakázán, následně ale opět povolen o rok později.⁹⁸ Rozšiřován byl i díky vojenství, kdy syn, aby se branné povinnosti vyhnul, převzal otcův statek, mnohdy jen na oko.⁹⁹

Smlouva výměnková je smlouva uzavřená mezi odstupujícím hospodářem a jeho následníkem. Bývalý vlastník si vedle nebo místo tržebné ceny vymínil i doživotní požitky. Pojem výměnek označuje právní nárok na tyto požitky. Předmětem byl zpravidla objekt, který se zabýval zemědělskou výrobou, statek střední velikosti. Obě strany mohou být blízké příbuzensky spjaté, ale rozhodně se nejedená o pravidlo. Ve většině případů se jedná o otce, případně rodiče a syna. Výměnek tak zasahuje do rodinných záležitostí. Objem výměnku je velmi rozličný, ale téměř vždy obsahuje právo na doživotní bydlení, buď přímo s hospodářem, v oddělené světnici nebo v samostatném domku.¹⁰⁰

Další práva dají se rozdělit na výměnek v užším slova smyslu a výměnek v širším slova smyslu. V prvním případě jde zejména o dávky naturální k životním potřebám, vyplácené

⁹⁴ TAMTĚŽ, s. 243.

⁹⁵ Problematikou se zabýval Josef Tlapák, např. *K některým otázkám poddanské nezákupní držby v Čechách v 16.-18. století*.

⁹⁶ HORÁČEK, Cyril. *Výměnek: Úvaha agrárně politická*. Praha, 1900, s. 10.

⁹⁷ TAMTĚŽ, s. 12.

⁹⁸ TAMTĚŽ, s. 12-13.

⁹⁹ HORÁČEK, Cyril. *Výměnek...* Praha, 1900, s.13.

¹⁰⁰ Otázkou výměnku se zabývá také Markéta Skořepová v monografii *Ovdovění a osiření ve venkovské společnosti: Panství Nový Rychnov (1785-1855)*, které vyšla roku 2013 v Českých Budějovicích. Z právního hlediska Antonín Menoušek, *Výměnek a jeho postavení při držbě reální*, místo vydání Praha roku 1898. Také Jaromír Sedláček, studie *Právo výměnku v dějinném vývoji*, která vyšla ve Věstník české akademie zemědělské číslo 19, roku 1943.

pravidelně. Jedná se například o obilí, mouku, chléb, brambory, luštěniny, mléčné výrobky, vejce, sádlo, sůl, vosk, dříví, koření a jiné. O přesném objemu rozhodovaly osobní vztahy, movitost nebo klimatické podmínky. K tomu patří ještě služby osobní, jako právo na čerpání vody, využívání tažného dobytka, čeledi a další. Vedle toho mohlo jít ještě o dávky peněžní, které se objevily například ve výzkumu Alice Velkové¹⁰¹ pro Štáhlavsko. Výměnek v širším slova smyslu dával výměnkáři právo využívání, například pozemků, stromů nebo zvířat. Nový hospodář je vázán ke starosti o pozemky přenechanými k užívání. Není vyloučeno, že i výměnkář se zavazuje k nějakým povinnostem vůči hospodáři, například k výpomocným pracím. Není to ale příliš časté. Vyskytuje se i výměnek pro nezletilé sourozence hospodáře, kdy je má v rámci výminku zajistit peněžními nebo naturálními dávkami až do jejich zletilosti nebo předem určeného věku.¹⁰²

Ještě v 17. století průměrná poddanská nemovitost zvládala uživit jen hospodářovu užší rodinu, tedy rodiče a děti, v případě čeledi jednu, maximálně dvě osoby. To bylo způsobeno nevelkou rozlehlostí pozemku a malou výnosností. Když produkce později stoupla, opět to vyrovnal útlak vrchnosti v pobělohorských dobách. Skýtal se tak problém, jak starší generaci, výměnkáře a nedědice uživit.¹⁰³ Výměnkářovo postavení tak mohlo i nemuselo být výhodné. Rozhodující bylo, zda grunt převedl záplatně nebo nezáplatně. Pokud mu byly ročně vypláceny splátky, výměnek pro něj byl jen přílepkem a mohl se mít velmi dobře. V rozsahu výminku mohla hrát určitou roli i vrchnost, pro kterou nebylo žádoucí, aby nový hospodář byl přetížený. Větší vliv vrchnosti do výměnkářské otázky se objevuje až v 18. století.¹⁰⁴

¹⁰¹ VELKOVÁ, Alice. *Krutá vrchnost, ubozí poddaní?: Proměny venkovské rodiny a společnosti v 18. a první polovině 19. století na příkladu západočeského panství Štáhlavy*. Praha: Historický ústav AV ČR, 2009.

¹⁰² HORÁČEK, Cyril. *Výměnek...* Praha, 1900, s. 7-8.

¹⁰³ PROCHÁZKA, Vladimír. *Výbava a výměnek na české vesnici v 16. a 17. století*. In *Český lid* 49. Praha: Akademie věd České republiky, 1962, s. 55.

¹⁰⁴ TAMTÉŽ, s. 59.

Dnešní podoba výměnku

Dnešní podobu výminku nalezneme v Občanském zákoníku v oddílu 2 v následujícím znění:

„§ 2707

Základní ustanovení

(1) Smlouvou o výměnku si vlastník nemovité věci vyměňuje v souvislosti s jejím převodem pro sebe nebo pro třetí osobu požitky, úkony nebo práva sloužící k zaopatření na dobu života nebo na dobu určitou a nabyvatel nemovité věci se zavazuje zaopatření poskytnout. Není-li stanoveno nebo ujednáno jinak, rozhoduje pro obsah práv výměnkáře místní zvyklost.

(2) Podle obsahu právního jednání, kterým byl výměnek zřízen, se na smlouvu o výměnku použijí také ustanovení o právech, ze kterých se výměnek skládá, zejména o služebnosti bytu nebo o důchodu.

§ 2708

(1) Je-li výměnek zřízen jako reálné břemeno, učiní nabyvatel nemovité věci vše, co je z jeho strany zapotřebí, aby výměnek mohl být zapsán do veřejného seznamu. Nezřekne-li se výměnkář zápisu, lze do veřejného seznamu zapsat vlastnické právo nabyvatele jen současně se zápisem výměnku.

(2) Vlastník nemovité věci může pro sebe zapsat budoucí výměnek do veřejného seznamu ještě před převedením nemovité věci.

§ 2709

I když to při zřízení výměnku nebylo ujednáno, přispěje osoba zavázaná k výměnku pomocnými úkony výměnkáři, který to nezbytně potřebuje v nemoci, při úrazu nebo v podobné nouzi. Této povinnosti se zproští, zprostředkuje-li umístění výměnkáře ve zdravotnickém nebo podobném zařízení. Nezavazuje-li osobu zavázanou z výměnku k placení nákladů pobytu v zařízení zvláštní právní důvod, nese je výměnkář ze svého.

§ 2710

(1) Změní-li se poměry tou měrou, že na osobě zavázané k výměnku nelze spravedlivě požadovat, aby setrvala při naturálním plnění, a nedohodnou-li se strany, může soud na návrh osoby zavázané k výměnku rozhodnout, že se naturální výměnek zcela nebo zčásti nahradí peněžitým důchodem; soud také může, a to i bez návrhu, uložit osobě zavázané k výměnku, aby složila ve prospěch výměnkáře u provozovatele vhodného zaopatřovacího zařízení zaopatřovací jistinu ve stanovené výši.

(2) Byl-li výměnek přeměněn na peněžitý důchod, může soud dohodu stran nebo své rozhodnutí změnit, změní-li se podstatně poměry.

(3) Rozhodnutími podle odstavce 1 nebo 2 nelze přijmout takové opatření, jímž by bylo zaopatření výměnkáře ohroženo.

§ 2711

Při zkáze stavby, v níž bylo výměnkáři vyhrazeno obydlí, opatří osoba zavázaná z výměnku výměnkáři na vlastní náklad vhodné náhradní bydlení.

§ 2712

Výměnek vyhrazený manželům se nezkracuje smrtí jednoho z nich.

§ 2713

Výměnek nelze postoupit; postoupit lze jen právo na splatné dávky, avšak ne na ty, jejichž rozsah je určen podle osobních potřeb výměnkáře.

§ 2714

Právo na výměnek nepřechází na výměnkářovy dědice.

§ 2715

*Byla-li smlouva o převodu nemovité věci uzavřena v souvislosti se zřízením výměnku, nelze od ní odstoupit pro neplnění povinnosti osobou zavázanou k výměnku.*¹⁰⁵

Výše uvedený zákon z občanského zákoníku ukazuje, že při ustanovení výměnku, kdy starý majitel nemovitosti převádí tuto nemovitost do rukou někoho jiného, si smluvně určuje pro sebe nebo jinou třetí osobu výměnek ve formě požitků, úkonů nebo práv, které ho mají zaopatřit po dobu jeho života, kdy už nebude vlastníkem nemovitosti, případně na předem určený časový úsek. Rozsah toho výměnku se poté ustanovuje mezi smluvními stranami, případně podle panujících místních zvyklostí. Zároveň se do této smlouvy zapisuje způsob zaopatření, pokud byl smluven, tedy poskytnutí a formu bytu a případný peněžní důchod. Zároveň platí, že nastupující vlastník je povinen výměnkáři pomáhat, pokud onemocní nebo zraní, či se jinak dostane do nouze. Toto ujednání platí automaticky pro veškeré výměnkářské smlouvy, i když tak není přímo ujednáno. V případě, že je potřeba výměnkáře umístit do zdravotnického zařízení, je osoba zavázaná k výměnku povinna za tento pobyt ve většině případů platit.

Pokud se v rodině nového vlastníka nemovitosti závažně změní poměry, je možné výměnek upravovat, a to i soudní cestou. Naturální plnění může být změněno na peněžní buďto

¹⁰⁵ *Zákony pro lidi* [online]. Fragment #f4587495 zákona č. 89/2012 Sb., občanský zákoník. [cit. 8.11.2019]. URL: <<https://www.zakonyprolidi.cz/cs/2012-89#f4587495>>.

v celé nebo částečné podobě, případně lze přistoupit i na možnost složení jednorázové sumy. Stále však platí, že se hledí na situaci výměnkáře, jehož zaopatření nesmí být ohroženo. Pokud dojde ke zkáze stavby, ve které má výměnkář byt, musí mu na vlastní náklady osoba zavázaná k výměnku zajistit nové vhodné bydlení. Když se jedná o výměnek pro manželský pár, tak se smrtí jednoho z nich výměnek nezkracuje. Nelze jej postoupit a nepřechází na dědice výměnkáře.

Je tedy zřejmé, že instituce výminku funguje dodnes, i když už není tak rozšířená a nepatří neodmyslitelně k předání nemovitosti další generaci, stále však nabízí možnost zajištění a zabraňuje obavám o střechu nad hlavou po předání majetku potomkovi.

7 Výměnek v pozemkových knihách panství Chrast

Výměnkáři na panství Chrast

Vzhledem k velikosti panství jsem pro analýzu výměnku použila gruntovní knihy vsí Podlažice, Dobrkov a křesťanského obyvatelstva Hroubovic a pracovala metodou sondy. Samotný výzkum je ohraničen léty 1770 – 1848 pro které byl k dispozici dostatek pramenů. Na konci 18. a v první polovině 19. století byla většina nemovitostí, na které se výměnek vázal, chalupnického charakteru. Menší část tvořil grunt poloselský a domkáři.

Tabulka 2 Počet výměnků zapsaných v letech 1770-1848

Období	Počet	Období	Počet
1770-1780	2	1811-1820	15
1781-1790	1	1821-1830	24
1791-1800	8	1831-1840	35
1801-1810	21	1841-1848	22

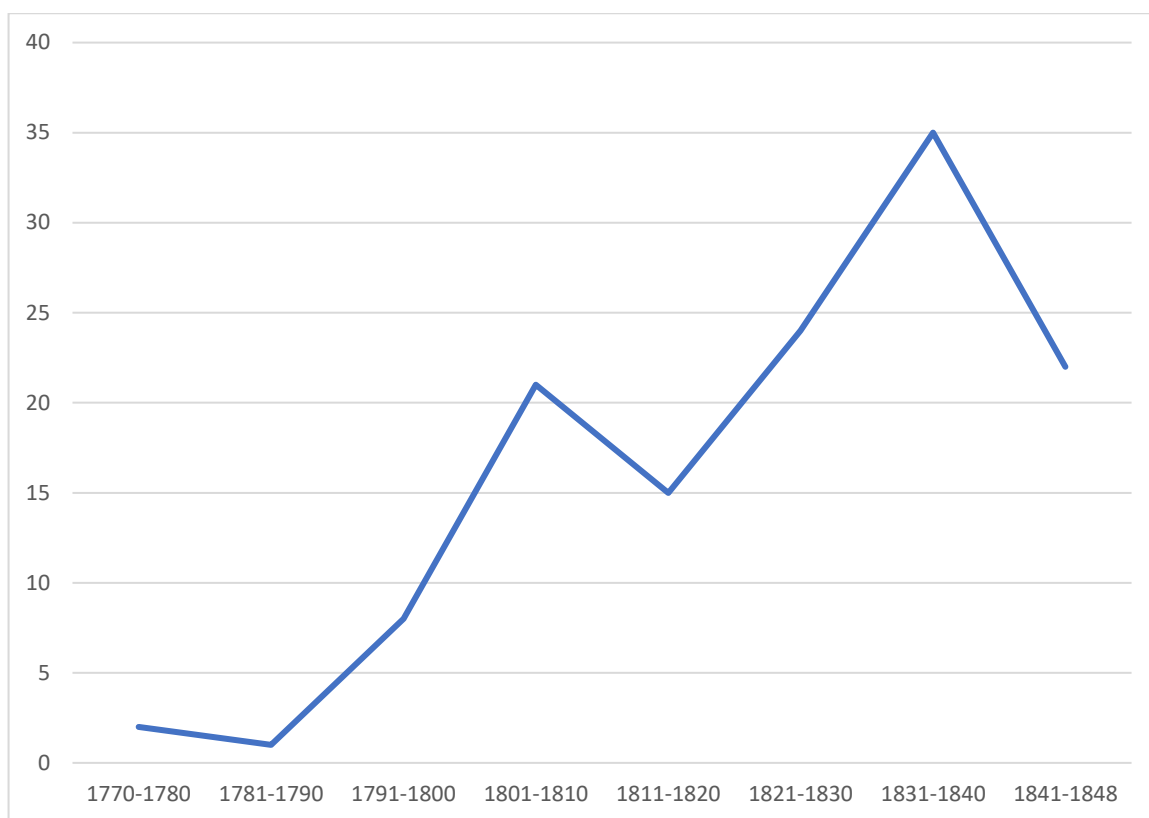
Výskyt zápisů, které obsahují výměnek, se výrazně zvyšuje od počátku 19. století, jak ukazuje tabulka 1, a tvoří většinu zjištěných zmínek. To souvisí s celkovým počtem smluv. Od roku 1801 se v gruntovních knihách objevuje celkem 226 smluv, které převádí nemovitost, v letech 1770 – 1800 to bylo pouze 76. Z celkového počtu v celém zkoumaném období (tedy výše psaná čísla, 226 smluv od roku 1801 a 76 smluv z období staršího) výměnek obsahuje 41,4 % zápisů, pokud se ale zaměříme na četnost jen v 19. století, tak se číslo mění na 50,4 %. Za třicet zkoumaných let ve století 18. se zastoupení smluv s výminkem rovnalo pouze 14,6 %.

Tabulka 3 Počet hospodářů podle Tereziánského katastru¹⁰⁶

Lokalita	Celkem	S pozemkem	Bez pozemku
Hroubovice	12	9	3
Podlažice	16	16	0
Dobrkov	11	11	0

¹⁰⁶ CHALUPA, Aleš at al. *Tereziánský katastr český: Rustikál (kraje A-CH)*. Praha, 1964.

Graf 1 Četnost výměnku v pozemkových knihách panství Chrast

Tento způsob sociálního zabezpečení pro odstupujícího hospodáře se ještě na konci 18. století týkal především chalupníků (61,5 %) a poloselských gruntů (30,7 %), výskyt výminku ve smlouvách domkářů byl velmi vzácný (7,8 %). V následujících letech stále převládají chalupníci a polosedláci, domkáři se až do 30. let objevují stále znatelně méně než zbylé skupiny, viz. tabulka 4.

Tabulka 4 Rozložení smluv podle typu gruntu v první polovině 19. století (v %)

Období	Domkáři	Chalupníci	Polosedláci
1801-1810	0,0	80,9	19,1
1811-1820	0,0	53,0	47,0
1821-1830	4,1	79,2	16,7
1831-1840	31,4	45,7	22,9
1841-1848	27,3	50,0	22,7

Na výměnek po předání usedlosti nastupoval hospodář sám nebo i se svojí manželkou, v případě jeho smrti smlouva upravovala další plnění výměnku. Téměř ve všech zápisech si odstupující vymíní psaný výměnek až do obojích smrti, v případě zesnutí jednoho z nich smlouva upravuje jeho obsah většinou na polovinu pro pozůstalého. Ovšem výměnek mohl zaopatřovat i samotnou vdovu, která grunt vedla v době nezletilosti dítěte, nebo některého ze sourozenců hospodáře nastupujícího. Právě v případě nezaopatřených sirotků mohl být do výměnku vepsán požadavek na jejich zaopatření a následné vystrojení svatby nebo vyplacení dědického podílu ze zděděné nemovitosti, někdy jejich rodič i myslel na budoucnost svých dětí tím směrem, že nastupujícímu ve výměnku nařídil jim vykrmit krávy. Tak si například na výměnek vzala vdova Kovárníková z Podlažic¹⁰⁷ v roce 1829 i mladšího syna, když staršímu předávala usedlost, i když si pro ně vymínila pouze byt. Václav Košťál¹⁰⁸ zase musel své osiřelé mladší sourozence na tom gruntu dochovati a dožít. Když odstupovali manželé Šedovi z Hroubovic¹⁰⁹ v roce 1803, tak kromě střídmeho výměnku pro sebe, ve kterém si vymínili pouze byt, teplo, světlo a stravu při hospodářově stolu, zajistili své další tři děti. Jejich nejstarší bratr Jiří Šeda jim byl povinen každému jednu krávu odchovat a ke svatbě dát po pěti zlatých. Zápis z roku 1810 myslel i na syny na vojně, když vdova Magdalena¹¹⁰ kromě zaopatření syna Jozefa a vypravení veselky dcerce Barboře, požadovala vyplacení podílů pro syny Jana a Václava, pokud se kdy z vojny vrátí.

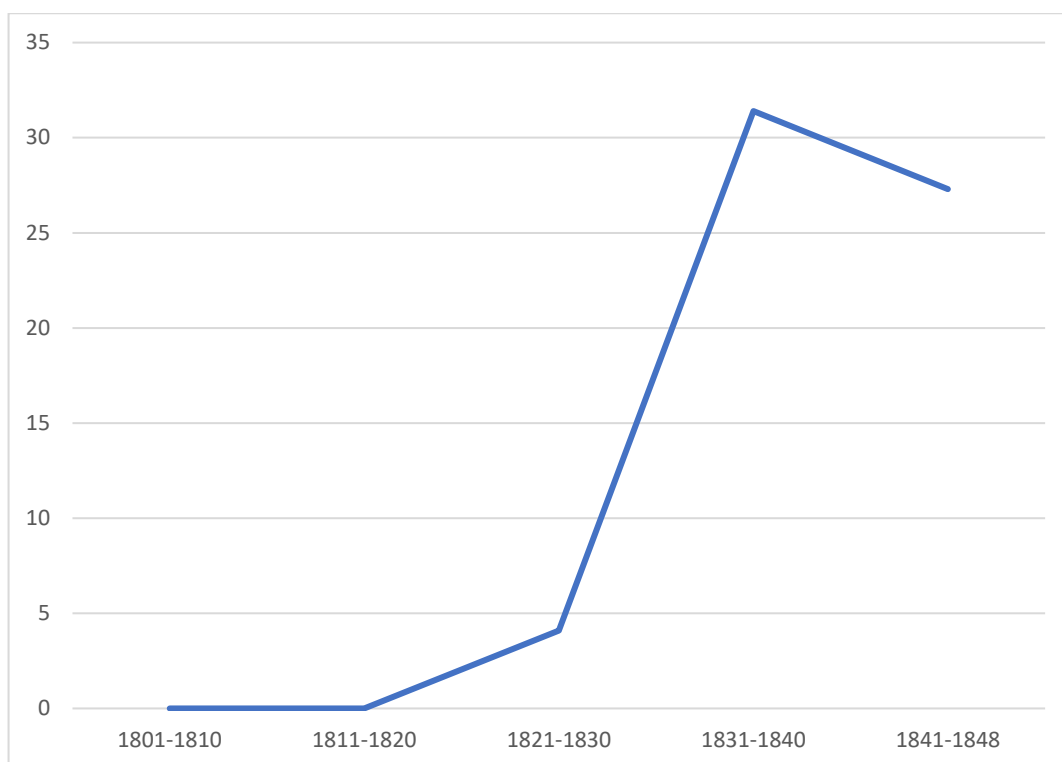
¹⁰⁷ Státní oblastní archiv Zámorsk, Velkostatek Chrast, kniha č. 203, Gruntovní kniha Podlažice z let 1794-1849, s. 115.

¹⁰⁸ Státní oblastní archiv Zámorsk, Velkostatek Chrast, kniha č. 203, Gruntovní kniha Podlažice z let 1794-1849, s. 297.

¹⁰⁹ Státní oblastní archiv Zámorsk, Velkostatek Chrast, kniha č. 193, Gruntovní kniha Hroubovice z let 1793-1850, s. 18.

¹¹⁰ Státní oblastní archiv Zámorsk, Velkostatek Chrast, kniha č. 193, Gruntovní kniha Hroubovice z let 1793-1850, s. 25.

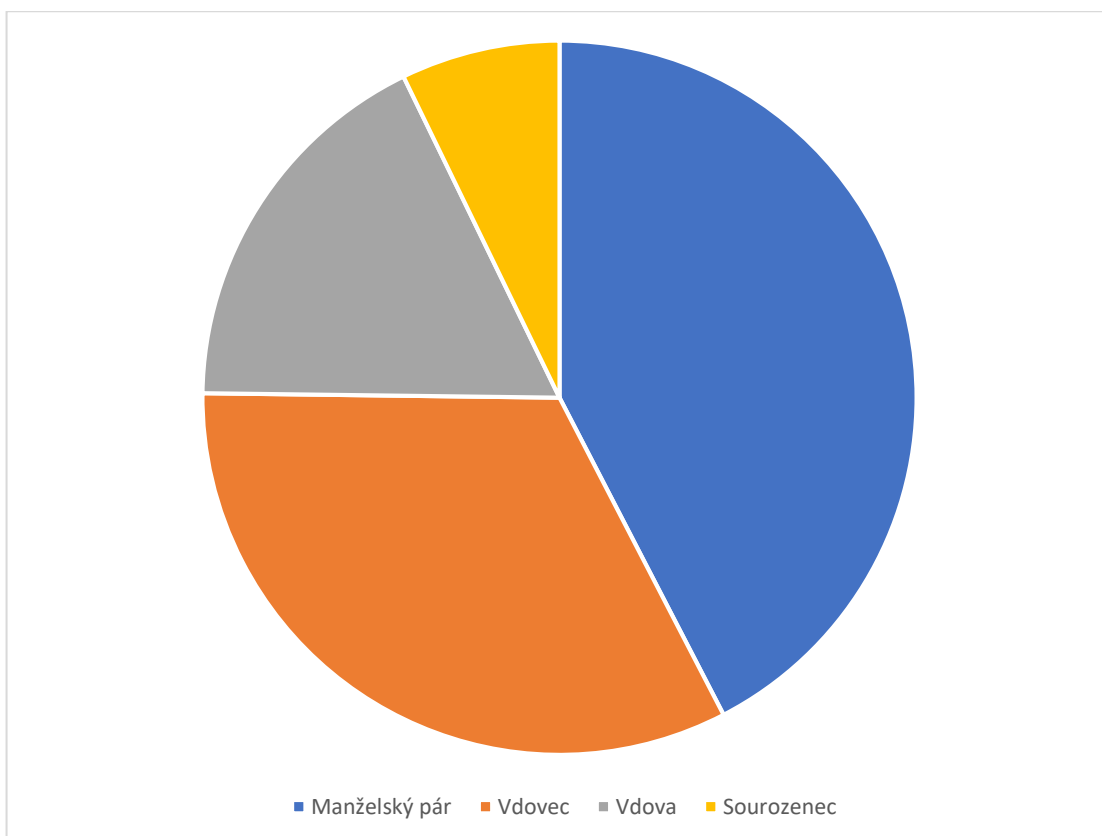
Graf 2 Vzestup počtu domkářských smluv od začátku 19. století

Tabulka 5 Osoby nastupující na výměnek (v %)

Manželský pár	Vdovec	Vdova	Sourozenec
42,4	32,8	17,6	7,2

Graf 3 Osoby nastupující na výměnek

Výměnek ve formě půdy k obdělávání

Že byl mnohdy odstup hospodáře strategickým krokem, kdy se ještě necítil na výměnek dost starý, ale grunt již předal synovi nejčastěji při příležitosti svatby, svědčí *vejminky* o užívání pole nebo zahrádky, na které by si hospodář mohl dál podle své vůle hospodařit. Nároky se různily, od jednoho záhonu, na kterém by si výminkář přilepšil trochou brambor, přes kousek zahrádky až po přesně dané sáhy pole. Jindy zápis nebyl přesný ve výměře, ale odstupující hospodář si vymínil volné využívání zahrady nebo pole. Celkem zápisy se zmíněným obhospodařováním půdy výminkářem v jakémkoliv rozsahu tvoří 22,4 % ze všech zápisů, které výměnek obsahují. Podrobněji tento problém zkoumá tabulka 4. Z výzkumu vyplývá, že půdu k vlastnímu obhospodařování si vymíňovali především polosedláci, a to v 55,5 % všech případů. Tato praktika ale nebyla cizí ani chalupníkům, ze zjištěného množství zápisů, ve kterých se vymínění půdy objevilo, tvořili 37%. Nejméně majetní domkáři se objevili jen v 7,5 % případů a vždy se u nich jednalo o záhony.

Tabulka 6 Četnost vymíněných míst k obdělávání půdy výminkářem (v %)

Pole	Zahrada	Záhon
18,5	14,8	66,6

Naturální dávky

Zatížení naturálními dávkami se objevuje u usedlostí chalupnických a poloselských. Domky ve zkoumané lokalitě a časovém úseku jimi zatíženy nebyly. Jedná se o nejtypičtější a nejrozšířenější druh výměnku, který náležel k větším usedlostem. U poloselských gruntů se ve smlouvě o výměnku objevují naturálie v různém množství a složení v 89 % všech zápisů, u chalupníků již pouze v 30,3 % případů. Celkem je výskyt 39 % ze všech pramenů, ve kterých se výměnek vyskytuje, po odečtení domkařů, kteří si naturální výměnek nevymíňovali, se jedná o 46 %. Nejčastěji se zmiňovalo žito, ječmen a pšenice.

Tabulka 7 Četnost smluv obsahujících naturální dávky (v %)

Celkem	Polosedláci	Chalupníci	Domkáři
39,0	89,0	30,3	0

Naturálie jsou uvedeny v dobových měrných jednotkách, jak se vyskytovaly ve zkoumaných zápisech. *Vademecum pomocných věd historických*¹¹¹ od Ivana Hlaváčka je převádí do současného měrného systému takto: 1 věrtel se rovná 23,250 litrů, 1 korec 93 litrů, 1 žejdlík 0,4844 litrů.¹¹² Malý slovník jednotek měření¹¹³ od Miloše Chvojky definuje galon¹¹⁴ mezi 3,5 – 13 kilogramy, stoh slámy čítal 60 otepí¹¹⁵, tedy svazků.

¹¹¹ HLAVÁČEK, Ivan – KAŠPAR, Jaroslav – NOVÝ, Rostislav. *Vademecum pomocných věd historických*. Praha, 1994.

¹¹² HLAVÁČEK, Ivan – KAŠPAR, Jaroslav – NOVÝ, Rostislav. *Vademecum pomocných věd historických*. Praha, 1994, s. 172-173.

¹¹³ CHVOJKA, Miloš – SKÁLA, Jiří. *Malý slovník jednotek měření*. Praha, 1982.

¹¹⁴ CHVOJKA, Miloš – SKÁLA, Jiří. *Malý slovník jednotek měření*. Praha, 1982, s. 104.

¹¹⁵ TAMTÉŽ, s. 220.

Tabulka 8.1 Průměr naturálních dávek podle typu gruntu

Plodina	Žito	Ječmen	Pšenice	Hrách	Čočka	Proso
Průměr chalupníci	2,6 korce	2,6 korce	1 korec	1 věrtel	1,3 věrtel	1 věrtel
Průměr polosedláci	3,5 korce	3,3 korce	1,3 korce	0,8 věrtelu	0,9 věrtelu	1,6 věrtelu

Tabulka 8.2 Průměr naturálních dávek podle typu gruntu

Plodina	Brambory	Máslo	Vejde	Sláma	Dřevo
Průměr chalupníci	3,4 pytlů	2 žejdlíky	1 kopa	0	0
Průměr polosedláci	8 pytlů	5 žejdlíků	2,5 kopy	1 otep	2 galony

Nejvíce se odvádělo sypkých naturálií. V množství si první místo drželo žito, kterého výminkář ročně dostával na panství Chrast v průměru 3 korce, což se dá pozorovat i v jiných lokalitách, například ve výzkumu Alice Velkové¹¹⁶ pro vesnici Lhůty, kde si odstupující hospodář přišel průměrně na 3,5 strychů žita. Velmi podobné jsou i ostatní odváděné suroviny, jako brambory, vejce nebo máslo.

Mimo plodiny a naturálie vyznačené v tabulkách 5.1 a 5.2 se jednalo ještě o ovoce. Jeho množství se určovalo na korce jako obilí a jednalo se v průměru o 1 korec nebo v dílech celé úrody. Výminkář si určoval nejčastěji třetí díl ovoce, co se ten rok urodilo. Někteří si od nového hospodáře brali rovnou díl z celé zahrádky nebo úrody, opět se většinou jednalo o díl třetí, ojedinele druhý nebo v chalupnickém prostředí šestý. To bylo ujednáno přímo ve smlouvě jako součást jejich výměnku, nebyly specifikovány přesné plodiny, pouze určený díl ze všeho, co nastupující hospodář vypěstuje. Svoje vlastní plodiny si pěstovali na záhonech, které si vyhranili pouze pro sebe. V některých smlouvách není účel záhonu specifikovaný, jindy je rovnou psáno, co se na něm bude pěstovat. Vdova Paulíčková¹¹⁷ si například vymínila pro sebe 1 záhon pro zelí a 2 pro brambory, k tomu 3. díl úrody ze zahrádky, ostatní zrné dávky již ale

¹¹⁶ VELKOVÁ, Alice. Krutá vrchnost, ubozí poddaní?: Proměny venkovské rodiny a společnosti v 18. a první polovině 19. století na příkladu západočeského panství Štáhlavy. Praha: Historický ústav AV ČR, 2009.

¹¹⁷ Státní oblastní archiv Zámorsk, Velkostatek Chrast, kniha č. 202, Gruntovní kniha Podlažice z let 1736-1829, s. 119.

byly velmi skromné. Nejčastěji se objevoval záhon pro brambory, zelí, konopí, zeleninu nebo řepu.

Byt

Nejčastější výminkou bylo samotné zaopatření místa, kde by mohl odstupující hospodář složit hlavu. Zabezpečení bytu bylo povětšinou na prvním místě, což platilo u všech druhů usedlostí. Ovšem ve většině případů je nutno pojem byt chápat jen jako místo ke složení hlavy, nikoliv separovaný osobní prostor. Vdovy odcházející na výměnek, které se ještě staraly o nezletilé děti, mnohdy do smlouvy nechávaly zapsat povinnost poskytnutí bytu i pro ně. Specifikace příbytku z většiny chybí, pouze u jednoho zápisu z roku 1783 si odstupující polosedlák Jozef Paulíček¹¹⁸ vymíní, aby mu jeho syn postavil na vlastní náklad chaloupku blízko toho gruntu a mohl ji užívat až do svojí smrti.

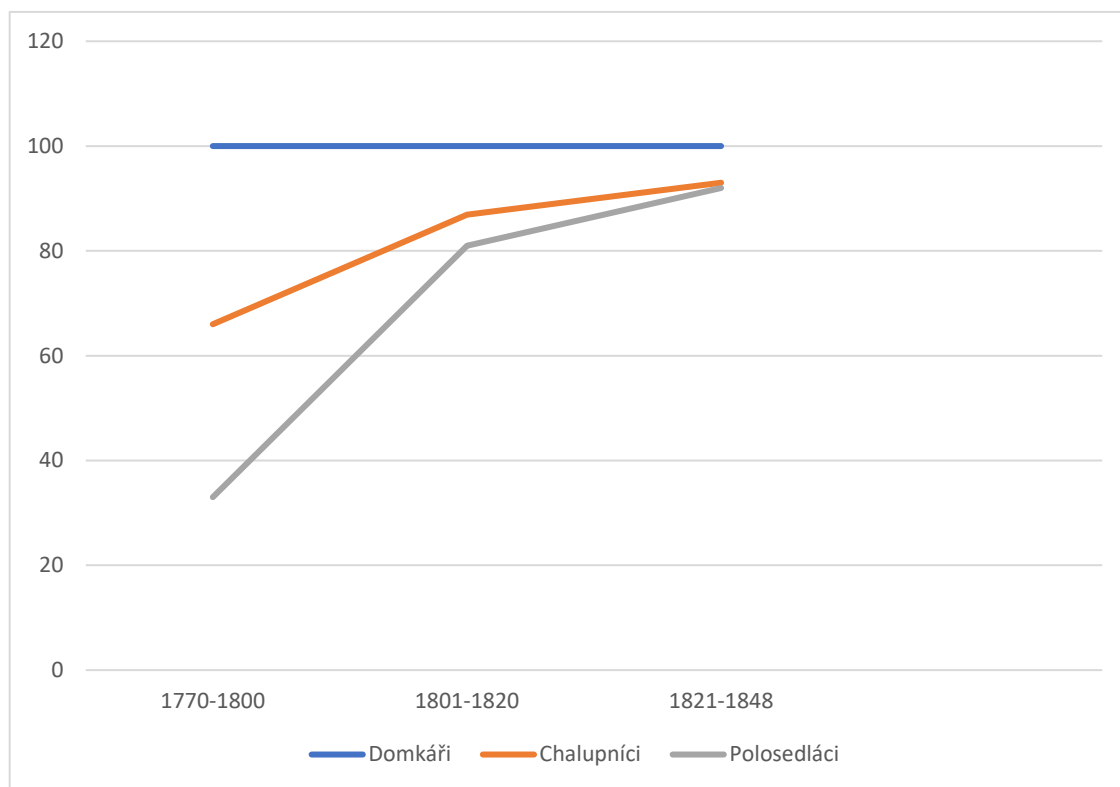
Tabulka 9 Zajištění příbytku ve smlouvách o výměnku (v %)

Časové období	1770-1800	1801-1820	1821-1848
Domkaři	100,0	100,0	100,0
Chalupníci	66,0	86,9	93,0
Polosedláci	33,0	81,0	92,0

Podmínka bytu byla rozšířena o další atributy, které by to místo mělo mít. Ustálená specifikace byla teplý a světlý svobodný byt, což mělo nového hospodáře nejspíš zavázat k dodávání dřeva a svíček, aby podstata teplého a světlého bytu byla naplněna. Toto rozšíření se objevuje u 57 % domkařů, 59 % chalupníků a 70 % polosedláků. V sedmi případech domkařů je jejich jediným požadavkem právě byt, protože se jednalo o nejméně majetnou skupinu a k domku většinou náležela jen malá zahrádka. Vždy je byt požadován až do obojích smrti. Jindy se píše o podmínce společného využívání domku nebo chalupy. Také bylo zdůrazňováno, že tento byt má být bezúplatný.

¹¹⁸ Státní oblastní archiv Zámorsk, Velkostatek Chrast, kniha č. 202, Gruntovní kniha Podlažice z let 1736-1829, s. 67.

Graf 4 Zajištění příbytku ve smlouvách o výměnku v grafickém znázornění

Zaopatření

Mimo přesně daných každoročních dávek naturálií si odstupující hospodáři vymíňovali i méně konkrétní věci, které jim měly sloužit k jejich každodenní obživě a fungování. Jednalo se především o stravu, která byla formulována jako *strava při hospodářově stolu*. U domkářů se jednalo o jediný způsob vlastní obživy, jelikož si nevymíňovali žádné naturální dávky. Ostatním výměnkářům z chalupnických a poloselských gruntů tak zbylé vymíňené naturálie mohly sloužit k přilepšení ke stravě, případně se nabízela možnost je prodat a získat tak nějaký finanční obnos na obstarání jiných potřebných věcí. Chalupníci a polosedláci vedle toho mnohdy pobírali i dávky v obilí a dalších plodinách.

Tabulka 10 Vymíňení stravy (v %)

Domkáři	Chalupníci	Polosedláci
33,3	26,6	14,8

Proti potřebě bytu, tepla a světla zaostává vymínění si šatstva nebo materiálu k jeho výrobě. Šatstvo si vymínila chalupnice vdova Kateřina z Podlažic¹¹⁹, 13 loktů plátna na košile polosedlák Jozef Šemík¹²⁰, taktéž z Podlažic. Proti přímým žádostem o šatstvo nebo látku pro jeho výrobu byly poměrně rozšířeny požadavky na záhony pro pěstování konopí. Zaopatření se také týkalo sirotků, které bylo potřeba dochovat a doživit, případně jim vystrojít svatbu. Tu musel nastupující hospodář uspořádat na své vlastní náklady. K termínu svatby se také vázalo vyplacení dědického podílu, jednorázově vyplacené sumy nebo odevzdání vyživeného hovězího dobytka.

Podmínka vypravení pohřbu, někdy psáno funusu, se objevila v osmi případech, jeden z nich se týkal domku, čtyři chalupnického gruntu a tři poloselského. Náklady na pohřeb spadaly na nového hospodáře. Na konci 18. století se pohybovaly kolem 5 zlatých, ve století 19. již byly až dvakrát vyšší.¹²¹ Jednalo se o obvyklou praktiku, kdy si odstupující hospodář pojišťoval důstojné poslední spočinutí.

Druhá strana mince se týkala vystrojení svatby, nejčastěji pro sourozence nastupujícího hospodáře, který v té době ještě nebyl zletilý. Tento požadavek se objevil pouze u tří chalupníků.

Tabulka 11 Požadavek na vystrojení svatby

Grunt	Počet požadavků na vypravení svatby sourozenci/sourozencům
Domek	0
Chalupa	3
Poloselský grunt	0

Poměrně častou položkou ve výměnkářských smlouvách byla kráva, která se objevila jako jediný zmiňovaný kus dobytka. Tu měl hospodář na svůj vlastní náklad pro výminkáře živiti a chovati mezi vlastním dobyttem a na své vlastní půdě držeti. Tuto službu pro odstoupeného rodiče nebo sourozence vykonalo 13% chalupníků a 37% polosedláků.

¹¹⁹ Státní oblastní archiv Zámorsk, Velkostatek Chrast, kniha č. 203, Gruntovní kniha Podlažice z let 1794-1849, s. 218.

¹²⁰ Státní oblastní archiv Zámorsk, Velkostatek Chrast, kniha č. 203, Gruntovní kniha Podlažice z let 1794-1849, s. 182.

¹²¹ VELKOVÁ, Alice. *Krutá vrchnost...* s. 298.

Peníze

Výměnek ve formě peněžní dávky nebyl v zápisech gruntovních knih panství Chrast příliš častý, přesto se však v několika případech objevil. Jednalo se o každoroční odevzdání peněz i jednorázovou sumu, například částku z kšaftu, která měla nahradit celý výměnek. V jednom případě¹²² se objevila i podmínka složení 5 zlatých všem třem sourozencům při příležitosti jejich svatby. Všechny případy vyplacení nějaké sumy výměnkáři se objevily až v zápisech z konce 18. století a čteněji od první poloviny 19. století, konkrétněji až ve třicátých letech, a dva případy se našly i mezi domkáři.

Tabulka 12 Průměrná vyplácená suma podle typu usedlosti

Typ usedlosti	Průměrná každoroční suma pro výměnkáře
Domkářská	7 zlt.
Chalupářská	9 zlt.
Poloselská	12 zlt.

Mnohem častěji si peníze vyměňovaly vdovy, což ukazuje kapitola *Vdovy na výměnku*, kde se nachází podrobnější informace.

¹²² Státní oblastní archiv Zámorsk, Velkostatek Chrast, kniha č. 193, Gruntovní kniha Hroubovice z let 1793-1850, s. 16.

8 Vdovy na výměnku

Dějiny vdov jako badatelské téma

Otázka vdovství se badatelským tématem stala až v osmdesátých letech minulého století, v českém prostředí se jí historikové intenzivněji věnují od počátku 21. století. Toto téma se rozvíjelo v rámci dějin žen, kterým se v našem prostředí věnuje například Daniela Tinková, Jana Ratajová, Lucie Storchová nebo Denisa Nečasová. Výzkum dějin žen se začal vyvíjet v 60. letech 20. století s rozvojem akademického feminismu, ale již sedmdesátá léta přinesla ve vědeckém prostředí kritické ohlasy upozorňující na nedostačující metodologické nástroje a pojmy, ale také na nesprávné pojmání ženy jako unifikované sociální skupiny. Oživení přineslo zavedení konceptu gender, který usiloval o oddělení biologicky definovaného pohlaví. Jedna z prvních ucelených koncepcí genderu byla vydána roku 1988 v díle Joan W. Scott *Gender and the politics of History*¹²³. U nás, podobně jako v jiných postsocialistických státech, je vývoj gender history poněkud opožděný a prolíná se s dějinami žen. Jednou z nejrozsáhlejších syntéz je publikace z roku 2009 *Žena v českých zemích od středověku do 20. století*¹²⁴, ve které je i kapitola zabývající se vdovami.

Důvodů, proč otázka výzkumu vdov stála tak dlouho mimo zájem historiků, je několik. Šlo o spojení vdovství a stáří, tedy smrti, dále negativní stereotypy, upozadění proti reprodukčně funkčním mladým ženám, ale svoji roli sehrála také využitelnost pramenů, kdy jeden z nejbohatších na informace, tedy pozemkové knihy, došel pozornosti až v šedesátých letech 20. století.¹²⁵ Zájem o studium vdovství zvedla českým historikům Antoinette Fauve-Chamoux¹²⁶ krátkým článkem publikovaným v *Historické demografii*, který pojednával o situaci vdov ve francouzských městech 17. století. O něco později navázala svými studiemi Dana Štefanová¹²⁷ nebo Alice Velková.¹²⁸ Ta svůj výzkum zasadila převážně do první poloviny 19. století.¹²⁹

¹²³ SCOTT, Joan. *Gender and the politics of History*. Columbia, 1988.

¹²⁴ LENDEROVÁ, Milena et al. *Žena v českých zemích od středověku do 20. století*. Praha, 2009.

¹²⁵ KHADKA, Alexandra. Zájem evropské historiografie o postavení vdov ve společnosti. In ZÁŘICKÝ, Aleš – KADLEC, Petr – ZÁVODNÁ, Michaela (edd.). *X. sjezd českých historiků*, svazek 4, Ostrava, 2011, s. 177-182

¹²⁶ FAUVE-CHAMOUX, Antoinette. K historii vdov. In *Historická demografie* 23. Praha, 1999.

¹²⁷ ŠTEFANOVÁ, Dana. Vdovy v raném novověku. Studie k právnímu postavení a jednání "viditelných" žen na příkladu praxe panství Frýdlant v severních Čechách mezi léty 1550-1750. In *Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity: řada C* 49. Brno, 2002, s. 49-69

¹²⁸ VELKOVÁ, Alice. Sebevědomé nebo zoufalé? Vdovy hospodařící na venkovských usedlostech v první polovině 19. století. In VOJÁČEK, Milan (ed.). *Reflexe a sebereflexe ženy v české národní elitě 2. poloviny 19. století*. Praha, 2007, s. 321-340.

¹²⁹ SKOŘEPOVÁ, Markéta. Ovdovění a osiření ve venkovské společnosti: panství Nový Rychnov (1785-1855). České Budějovice, 2016, s.29-30.

Vdovy ve venkovské populaci

Historickodemografickými výzkumy bylo dokázáno, že dříve bylo ovdovění běžnou situací a ovdovělé ženy znatelně převyšovaly muže ve stejné životní situaci. Příčinou byl nižší sňatkový věk žen a vyšší věk, kterého se mohly dožít. V průměru venkovská žena ovdověla v 49,5 letech a v populaci vdovy představovaly asi 3,5 % obyvatel.¹³⁰ V případě, že se žena po smrti prvního manžela opět neprovdala, tak její vdovství trvalo v průměru 12,5 roku. Zde však velkou roli hrály jednotlivé osudy, kdy jedna žena svého muže nepřežila ani rok, jiná žila ještě desítky let po jeho odchodu. Pokud se v rodině vyskytovaly nedospělé děti, bylo nutno je zaopatřit. Pravděpodobnost jejich přítomnosti se zvyšovala u mladých vdov, jejichž reprodukční období bylo omezené. U vdovců věk nehrál takovou roli, jelikož mohl mít malé děti i ve stáří.¹³¹

Vdovy na výměnku

Po smrti hospodáře padl grunt na jeho ženu, které se nabízely tři možnosti. Mohla zůstat ještě několik let v čele domácnosti, zvláště když měla nedospělého potomka, znovu se provdat nebo odejít na výměnek. Na konci 18. století mohl vdovec hospodařit na gruntu dle své libosti, vdova musela nemovitost odstoupit dospělému dědici. Tendence co nejrychleji převést usedlost na zletilého hospodářova dědice přetrvávaly ještě do poloviny 19. století. Někdy se na ovdovělé matce podepsala postupující léta a snažila se tak odchod na výměnek co nejvíce uspišit. Takový příklad popisuje Markéta Skořepová ve svém výzkumu z panství Nový Rychnov, kdy vdova Rosálie Procházková předává usedlost o šest let dříve, než její syn dovrší zletilosti kvůli nutné opravě domku, na kterou jí již nestačí síly.¹³² Ovšem nešlo o nijak zavedenou praxi.¹³³

I ve mnou zkoumaných pozemkových knihách se objevují smlouvy, které ustanovují výměnek pro vdovu po hospodáři. Výměnkem se zajišťovaly vdovy ze všech sociálních vrstev, zápisy se týkají domkářek, chalupnic a pojí se i s poloselským gruntem. S tím se mění i jejich nároky na strávení podzimu života.

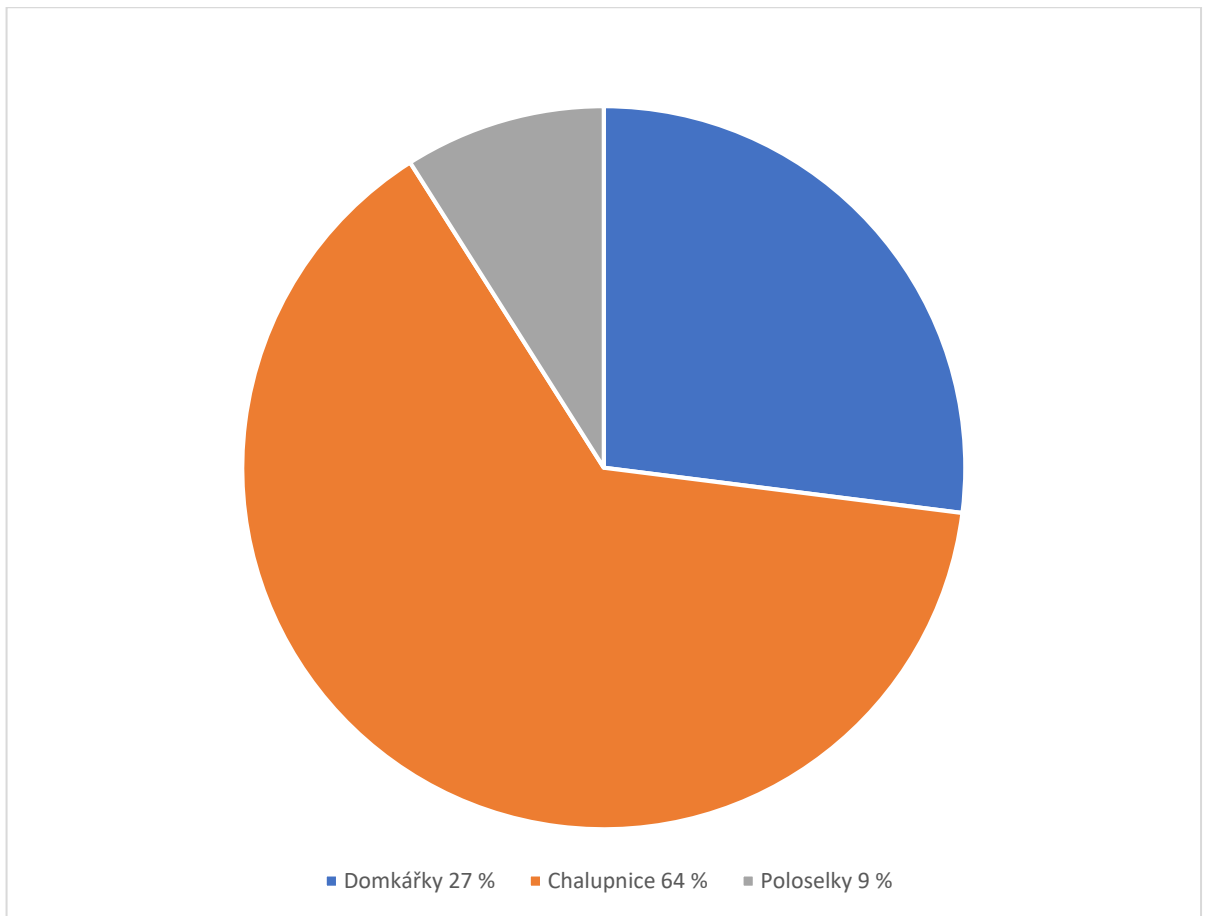
¹³⁰ Podle výzkumu Markéty Skořepové pro panství Nový Rychnov.

¹³¹ SKOŘEPOVÁ, Markéta. Ovdovění a osiření... s. 110-114.

¹³² SKOŘEPOVÁ, Markéta. Ovdovění a osiření..., s. 199.

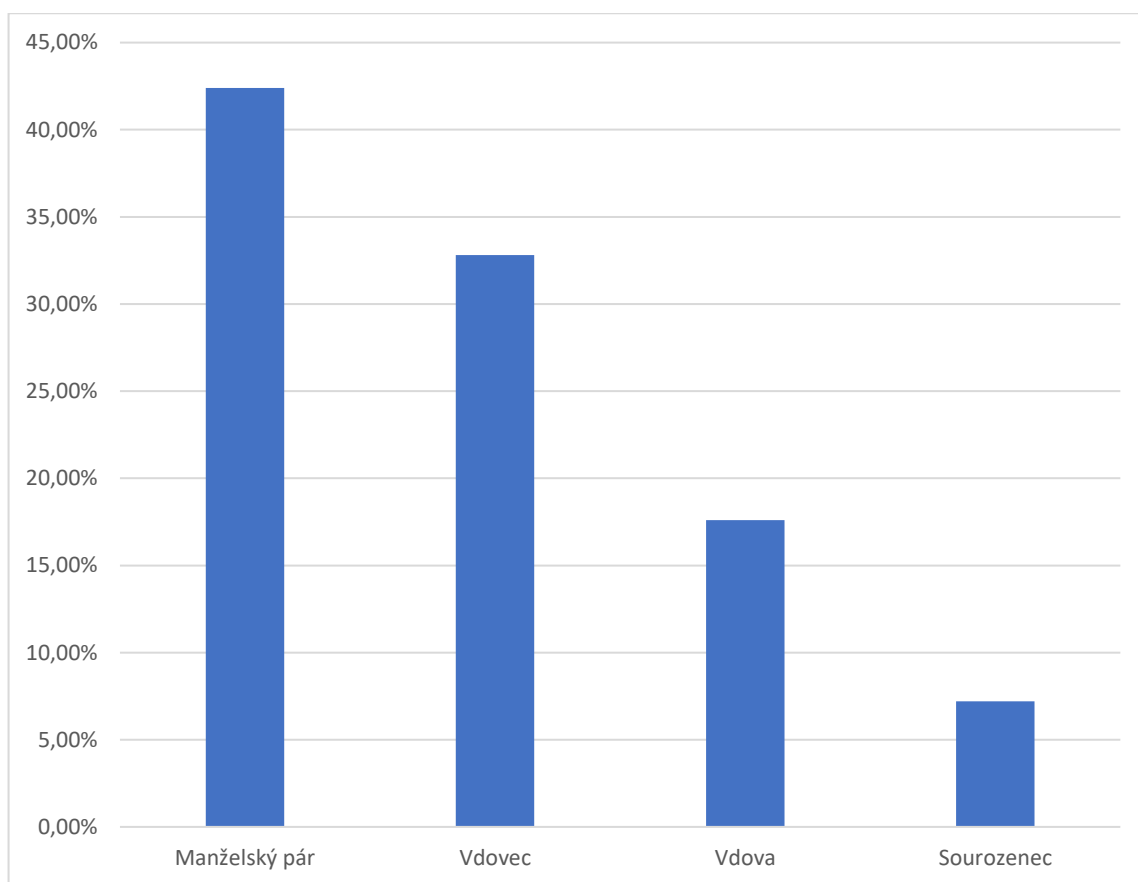
¹³³ TAMTÉŽ, s. 190-200.

Graf 5 Vdovy na výměnku podle typu gruntu

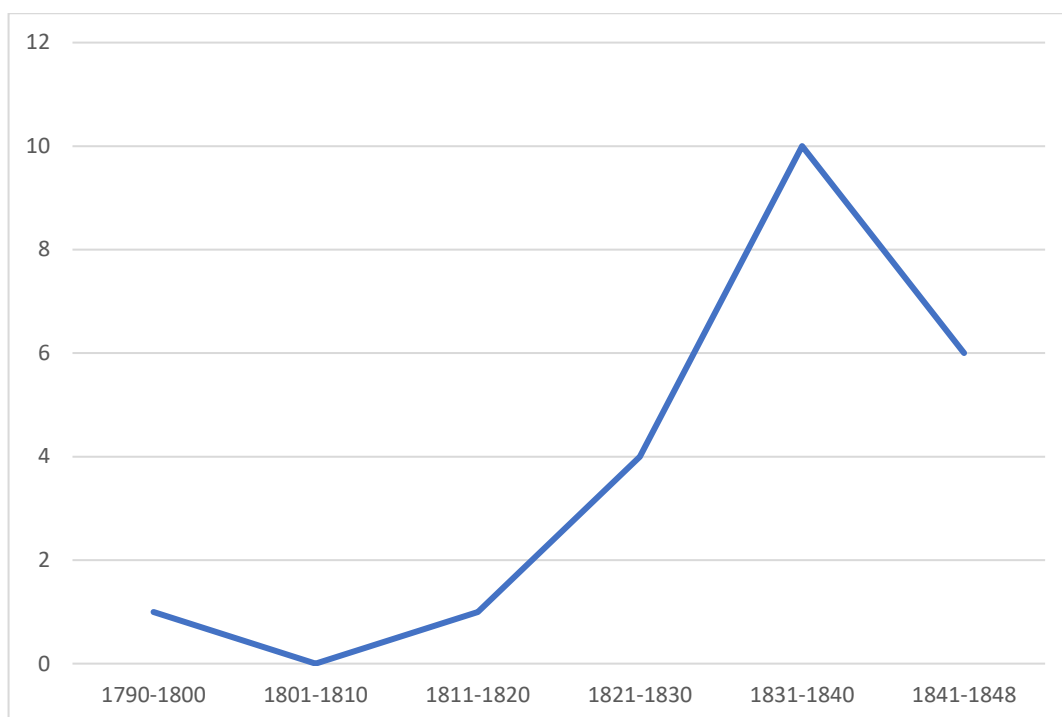
Celkem se výměnek pro vdovu objevuje v 17,6 % z celého počtu smluv, ve kterých se výměnek ujednává.

Graf 6 Zastoupení vdov ve výměnkářských smlouvách

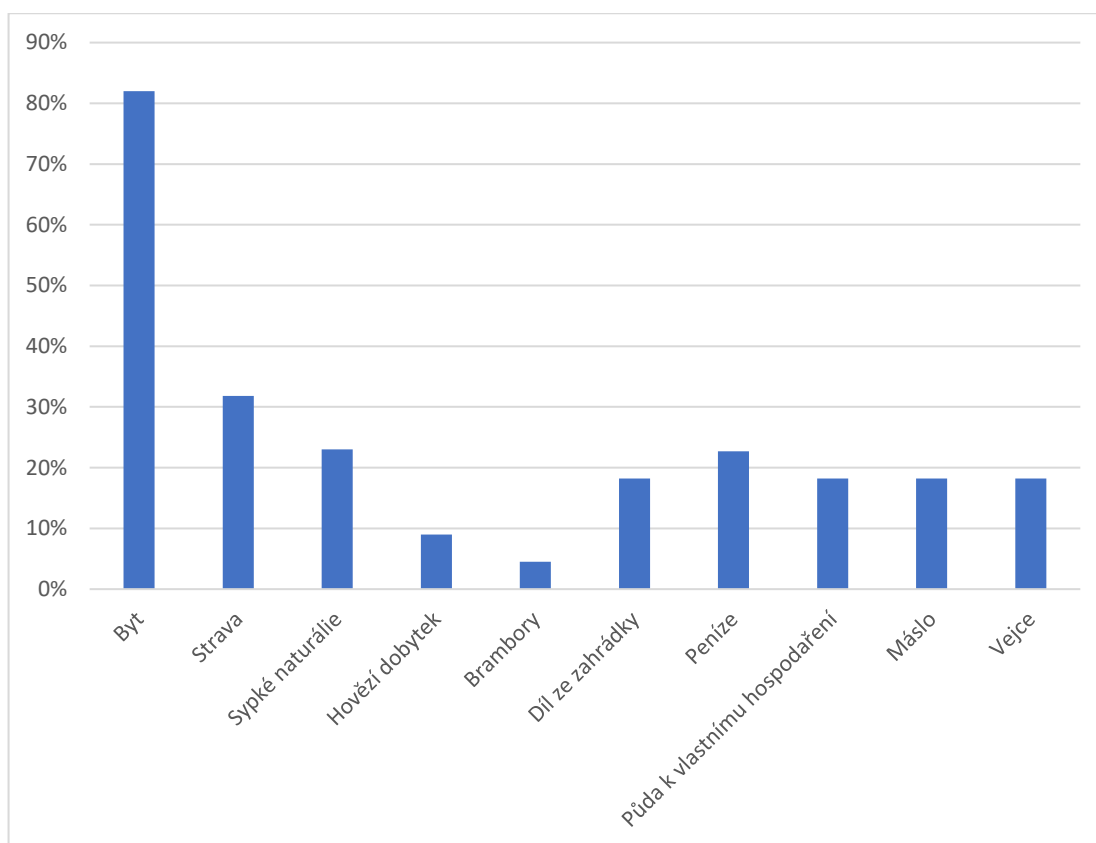
První zápis v mnou zkoumaném období a lokalitě, který řešil výměnek pro vdovu, se objevil až na konci 18. století v roce 1793. Více je vdovský výměnek zastoupen až ve století devatenáctém, kde prostupuje celou zkoumanou dobou. Na začátku dlouhého století se ještě četnost zápisů drží nízko, ale prudce stoupá po dvacátých letech a svůj rozsah si poměrně udržuje. Časové rozvržení názorně ukazuje graf níže.

Graf 7 Vdovský výměnek v čase

Co se týče obsahu vdovského výměnku, tak jeho skladba byla velmi pestrá a měnila se napříč majetkovým a sociálním postavením daného gruntu, na kterém měla žena mít výměnek a závisela samozřejmě také na současné situaci, která na usedlosti panovala. Stejně jako u výměnku všeobecně nelze říct, že skladba výměnku závisela jen na typu gruntu. Některé výměnkářky si vymíňovaly pouze byt, případně i se stravou, jiné měly nároky mnohem větší, a to na naturálie, ale i na peněžní obnosy nebo na využívání zahrádek a záhonů.

Graf 8 Skladba vdovského výměnku

Graf výše názorně ukazuje zastoupení jednotlivých položek vdovského výměnku. Nejžádanější byl s přehledem byt, ke kterému se ještě někdy pojil požadavek na teplo a světlo. Je tedy zřejmé, že nejdůležitější bylo zabezpečení místa, kde mohla výměnkářka složit hlavu. S větším odstupem se na druhém místě objevuje požadavek na poskytnutí stravy, a to buď na každé požádání nebo při hospodářově stolu. Poměrně zajímavé je, že si vdovy žádaly peníze v 22,7 % případů, tedy bezmála v jedné čtvrtině, zatímco celkový výskyt ve všech výměnkářských smlouvách je pouze 9,3 %. Nabízí se vysvětlení, že samotná žena na výměnku si nebyla schopná sama zajistit tolik naturálií, jako odstupující manželský pár nebo bývalý hospodář a potřebovala se tedy zajistit i jiným způsobem. V průměru se jednalo o 9 zlatých ročně. Ve 23 % byly předmětem výměnku sypké naturálie, jednalo se o žito, ječmen, pšenici, proso, hrách a čočku.

Tabulka 13 Průměrné množství sypkých naturálií

Žito	Ječmen	Pšenice	Proso	Hrách	Čočka
2,6 korce	2,8 korce	1,6 korce	1 věrtel	0,5 věrtelu	0,5 věrtelu

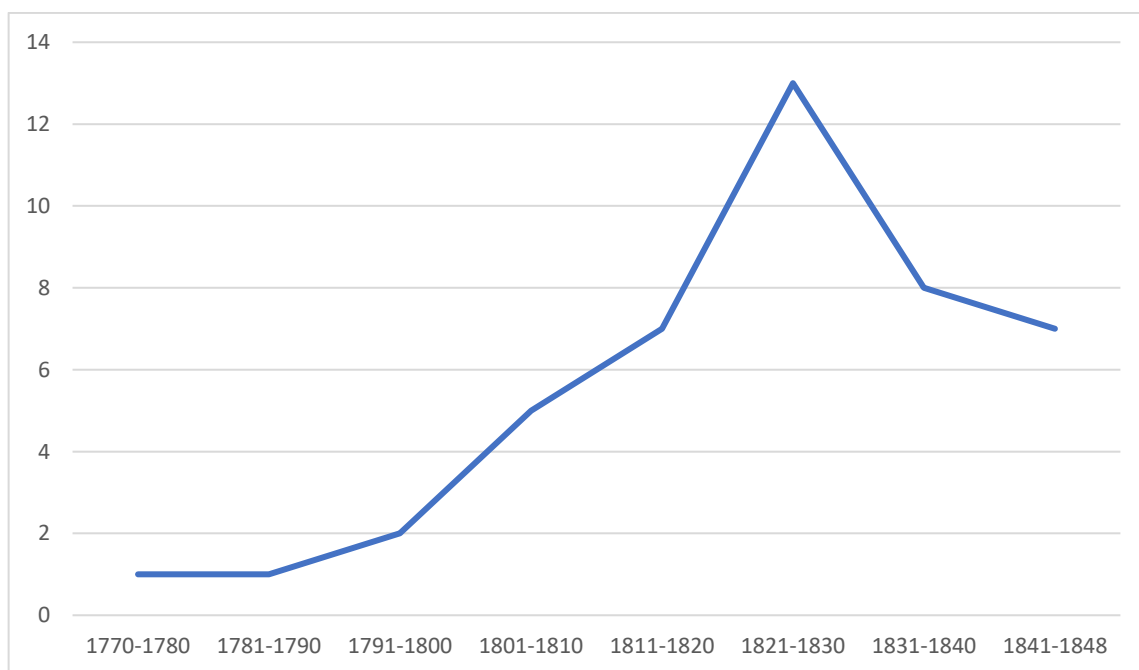
Jisté oblíbené se těšily i požadavky na díl úrody ze zahrádky, kterou musel vdově nový hospodář odvádět z toho, co se mu ten rok urodilo. Nejčastěji se zmiňuje 3. nebo 6. díl z úrody, který podle smlouvy náležel výměnkářce. Jindy si ve smlouvě pojistila kousek půdy k vlastnímu hospodaření, většinou se jednalo o jeden nebo dva záhony na pěstování brambor nebo zeleniny.

Z výše uvedených dat je poznat, že vdovy na výměnku v okolí Chrasti měly podobné nároky na množství naturálií na své zaopatření jako odstupující manželé nebo samotný hospodář, ale tento požadavek uváděly méně často, hlavní potřebou bylo zajištění bytu a stravy.

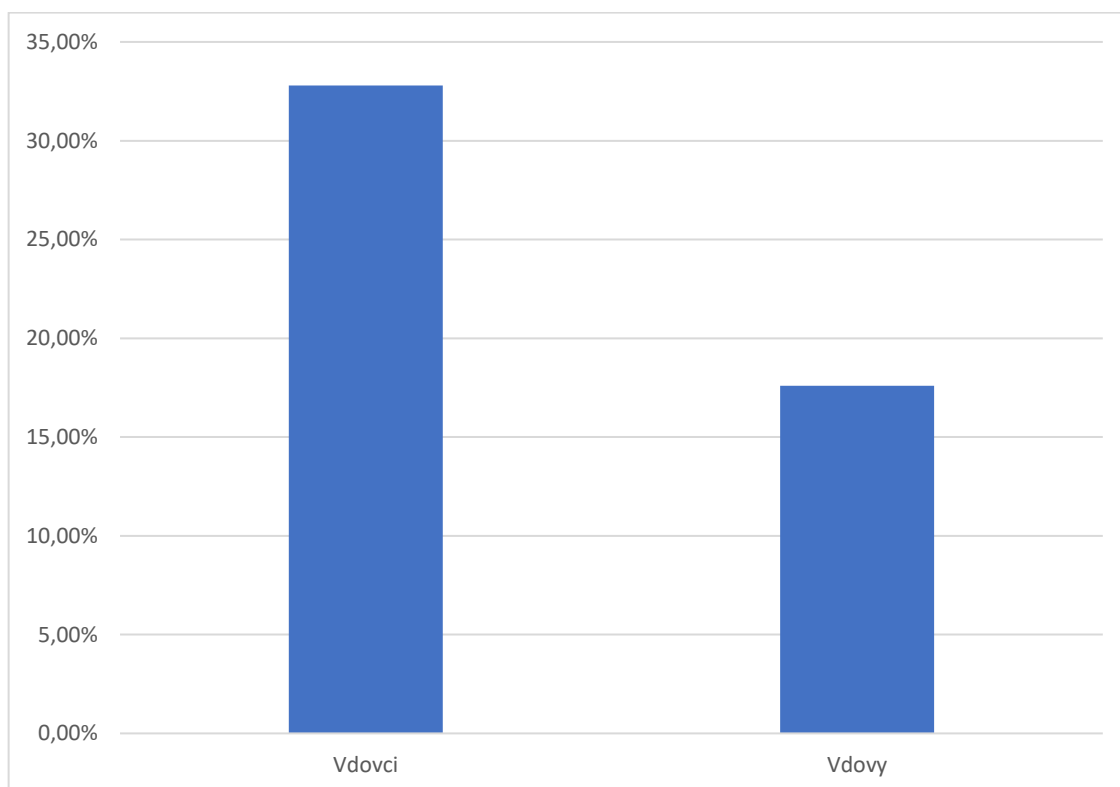
Porovnání obsahu výměnku vdov a vdovců

Výměnek pro vdovce se v zápisech z dané lokality objevuje již v roce 1775, tedy mnohem dříve než první výměnek pro vdovu. Podrobnější rozložení smluv ukazuje následující graf.

Graf 9 Výměnek pro vdovce v čase

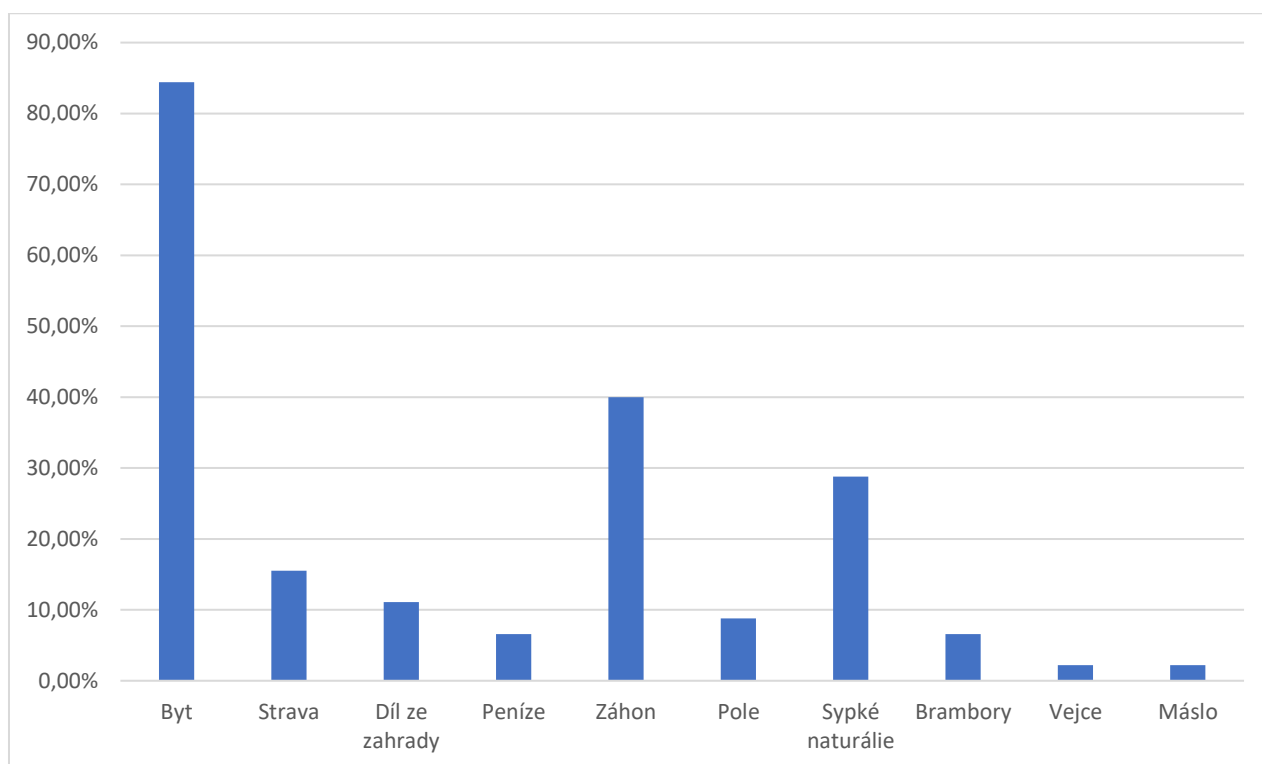

Graf 10 Poměr ve výměnkářských smlouvách mezi vdovci a vdovami

Zastoupení vdovců a vdov mezi výměnkáři rozhodně nebylo zanedbatelné, protože dohromady tvořili polovinu (50,4 %) všech odstupujících hospodářů ve zkoumaných smlouvách, ve kterých se ustanovení výměnku objevilo. Početně zastoupenější oproti vdovám byli ovdovělí hospodáři (32,8 %), kteří na výměnek nastupovali sami. Následující část bude řešit rozdíl v obsahu výměnku pro vdovu a vdovce, přičemž výměnek pro odstupující hospodářku je již rozveden v předchozí části kapitoly.

Graf 11 Skladba výměnku pro vdovce

Z grafu 10 je zřejmé, že i u vdovců na první místo patřil byt, který si vymíňovali v 84,4 % případů. I zde platí, že se k požadavku bytu většinou vázalo i rozšíření, že byt má být teplý a světlý. Největší rozdíl je vidět v požadavku na půdu k vlastnímu dalšímu obhospodařování. Ten je v případě vdovců mnohem zastoupenější. Naopak si v méně případech říkali o stravu a peníze.

Tabulka 14 Průměrné množství sypkých naturálií

Žito	Ječmen	Pšenice	Proso	Hrách	Čočka
2,8 korce	2,7 korce	1,3 korce	1,4 věrtelu	1,1 věrtelu	1 věrtel

Co se týče sypkých naturálií, jejich množství je u obou skupin velmi podobné a liší se jen v malé míře. Vdovci v průměru dostávali o 0,2 korce více žita, ale zase o 0,1 méně ječmene, a i u pšenice si vdovy přišly k většímu množství o 0,3 korce. Odstupující hospodáři zase dostávali víc prosa, hrachu a čočky.

Závěr

Tato předložená bakalářská práce měla za úkol metodou sondy proniknout do způsobu sociálního zabezpečení na panství Chrast na konci 18. a v první polovině 19. století a přiblížit tak obraz podzimu života tehdejších venkovanů. Metoda sondy byla použita kvůli rozlehlosti panství a data byla čerpána ze tří oblastí. Jednalo se o obce Podlažice, Dobrkov a Hroubovice. Hlavním problémem celého výzkumu se stal výměnek a jeho podoba v dané lokalitě a časovém úseku. Zkoumán byl počet výměnkářských smluv v pozemkových knihách a jejich obsah.

Výzkum byl zasazen do let 1170-1848 kvůli dostupnosti pramenů pro vybranou lokalitu. Pramennou základnou se staly 4 pozemkové knihy a jedna kniha kšaftů. Většina usedlostí v té době měla charakter chalupnického gruntu. Celkem podmínku výměnku obsahovalo 41,4 % z celého obsahu zápisů. Nejprve byl výměnek fenoménem především chalupníků a polosedláků, v domkařských smlouvách se jeho četnost výrazně zvyšuje od 30. let 19. století. Často mezi požadavky na náplň výměnku patřila v nějaké formě i půda k obhospodařování. Mohlo se jednat o jeden záhon, zahrádku, nebo i pole. Dále si pěstovat vlastní plodiny na vymíněné půdě chtělo 22,4 % výměnkářů, nadpoloviční většinu tvořili polosedláci.

Jedna část práce řeší i nákup nemovitosti od vrchnosti, protože se tento typ smluv v mnou zkoumaných knihách objevil v poměrně velkém množství. Vrchnost jej pořádala roku 1803 pro nemovitosti v Hroubovicích. Celkem se jedná o 36 zápisů, průměrná suma činila 41,2 zlatých.

Nejtypičtějším a nejrozšířenějším požadavkem u chalupářů a polosedláků byly naturální dávky, které se ve smlouvách vyskytovaly v 39 %. Nejvíce hospodář výměnkáři odevzdával sypkých naturálií, z těch vedlo žito a těsně za ním ječmen. Dále se jednalo o pšenici, hrách, čočku, proso, brambory, máslo, vejce, slámu a dřevo. Oblíbené bylo též ovoce, které se nejčastěji odvádělo v 3. nebo 6. podílu ze všeho, co se ten rok urodilo. Jindy si výměnkář udělal nárok na díl z celé úrody.

Nejčastější formou výměnku byl byt. Většinou nebyl specifikován jinak, než jako byt teplý a světlý, případně svobodný. Domkaři si jej zajistili ve 100 % případů. Důraz byl kladen na podmínku, že tento byt musí být bezúplatný.

Stravu, ve smlouvách často formulovanou jako *stravu při hospodářově stolu* nebo *na každé požádání*, si nejvíce zajišťovali domkaři, a to v 33,3 % všech případů. Hned za nimi s četností tohoto požadavku stáli chalupníci. Někdy se jednalo o jediný zdroj obživy, jindy ke stravě výměnkář pobíral ještě jiné naturální dávky nebo mohl hospodařit na kousku půdy a

vypěstovat si něco k dobru. Mezi další podmínky patřilo někdy vypravení funusu pro výměnkáře až nadejde jeho čas nebo svatby pro sourozence.

Peněžní dávka nebyla v zápisech příliš častá, ale v několika případech se také objevila. Procházela mezi všemi typy gruntů. U domkařů se v průměru jednalo o 7 zlatých ročně, u chalupníků 9 zlatých a polosedláci si přišli průměrně na 12 zlatých za rok. Mnohem častěji než vdovci nebo manželský pár si výměnek ve formě peněz vyměňovaly vdovy.

Vdov na výměnku se ocitlo 17,6 % z celkového počtu výměnkářských smluv. Dominovaly mezi nimi jednoznačně chalupnice. Nejvíce je vdovský výměnek zastoupen až v 19. století. Nejžádanější bylo zajištění bytu a stravy, ale pestrost procházela i jinými požadavky. Množství sypkých naturálií se moc nelišilo od výměnku pro vdovce nebo manželský pár, ale jeho zastoupení bylo mnohem nižší.

Poslední část se věnuje porovnání výměnku pro vdovce a vdovu. Ten byl v množství sypkých naturálií velmi podobný. Také u vdovců bylo na prvním místě zaopatření bytu.

Na výsledky výzkumu, které zde byly představeny, lze navázat podrobnějším výzkumem o vdovách na výměnku nebo se také nabízí možnost zkoumat dobu, kterou odstupující hospodáři na výměnku strávili. Taktéž se nabízí možnost komparace výsledků s daty z jiných oblastí.

Seznam literatury

- BOLDAN, Kamil et al. *Codex gigas - Dáblova bible: tajemství největší knihy světa*. Praha, 2007, ISBN 978-80-7050-532-8.
- HLAVÁČEK, Ivan – KAŠPAR, Jaroslav – NOVÝ, Rostislav. *Vademecum pomocných věd historických*. Praha, 1994. ISBN 80-85467-47-X.
- HORÁČEK, Cyril. *Výminek: Úvaha agrárně politická*. Praha, 1900.
- CHALUPA, Aleš at al. *Tereziánský katastr český: Rustikál (kraje A-CH)*. Praha, 1964.
- CHOCHOLÁČ, Bronislav. O studiu pozemkových knih. In *Sborník prací brněnské univerzity filozofické fakulty*. Brno, 1993. ISSN 0231-7710.
- CHOCHOLÁČ, Bronislav. *Selské peníze: sonda do finančního hospodaření poddaných na západní Moravě koncem 19. a v 17. století*. Brno, 1999. ISBN 80-902304-4-X.
- CHVOJKA, Miloš – SKÁLA, Jiří. *Malý slovník jednotek měření*. Praha, 1982. ISBN 978-80-7050-532-8.
- KHADKA, Alexandra. Zájem evropské historiografie o postavení vdov ve společnosti. In ZÁŘICKÝ, Aleš – KADLEC, Petr – ZÁVODNÁ, Michaela (edd.). *X. sjezd českých historiků*. Ostrava, 2011. ISBN 978-80-7464-349-1.
- KNOLL, Vilém. Intestátní dědická posloupnost v českém středověkém právu zemském a městském. In *Časopis pro právní vědu a praxi*, Plzeň, 2011. ISSN 1805-2789.
- KOUPAL, Jan. Selský grunt, odkaz a výměnek. In *Český lid* 30. Praha: Akademie věd České republiky, 1930. ISSN 0009-0794.
- MAUR, Eduard. *Základy historické demografie*. Praha, 1978. ISBN 60-111-83.
- MAUR, Eduard - NEKVAPIL JIRÁSKOVÁ, Šárka. Z díla profesora Eduarda Maura. In NEKVAPIL JIRÁSKOVÁ, Šárka (ed.). *Historik bez hranic: Z díla profesora Eduarda Maura*. Pardubice, 2017. ISBN 978-80-7560-071-4.
- MAUR, Eduard. Dějiny rodiny v české historiografii. In MAUR, Eduard – VELKOVÁ, Alice (edd.). *Rodina a domácnost v 16.-20. století*. Praha: Karolinum, 2010. ISBN 978-80-246-1764-0.
- MUSIL-DAŇKOVSKÝ, Emil. *Z Chrudimska*. Pardubice, 1892.
- ORTH, Jan Ev – SLÁDEK, František. *Topograficko-statistický slovník Čech: čili, podrobný popis všech měst, městysů, vesnic, pak zámků, dvorů, továren, mlýnů, hutí a podobných o samotě ležnicích stavení, jakož i všech zpustlých hradů a zaniklých osad království českého*. Praha, 1870.

- PETRÁŇOVÁ, Lydia. Historická demografie jako interdisciplinární obor a časopis v rámci Etnologického ústavu AV ČR. In *Český lid* 98. Praha, 2011. ISSN 0009-0794.
- PÍCHA, Josef Jan. *Kláster v Podlažicích a město Chrast*. Hradec Králové, 1909.
- PROCHÁZKA, Vladimír. Výbava a výměnek na české vesnici v 16. a 17. století. In *Český lid* 49. Praha: Akademie věd České republiky, 1962. ISSN 0009-0794.
- PROCHÁZKA, Vladimír. *Česká poddanská nemovitost v pozemkových knihách 16. a 17. století*. Praha: Československá akademie věd, 1963.
- RAUSCHER, Rudolf. *Dědické právo podle českého práva zemského*. Praha, 1922.
- SEKOTOVÁ, Věra: *Inventář Velkostatek Chrast (1608) (1636 - 1951)*. Zámrsk, 1983, s. 1.
- SKOŘEPOVÁ, Markéta. *Ovdovění a osiření ve venkovské společnosti: panství Nový Rychnov (1785-1855)*. České Budějovice, 2016. ISBN 978-80-7394-591-6.
- SLAVÍKOVÁ, Miriam. *Pozemkové knihy jako historický pramen*. In *Muzejní občasník Masarykova muzea v Hodoníně* 1, 2005. ISSN 1805-0255.
- ŠEVČÍKOVÁ, Veronika – KOVÁŘOVÁ, Lenka. *Česká republika - města a obce České republiky : tradice, historie, památky, turistika, současnost*. Rožnov pod Radhoštěm, 2013. ISBN 978-80-905393-0-3.
- ŠMÍD, Josef. *Chrast u Chrudimě.: Chrast v době samosprávy v letech 1848-1918*. Chrudim: Fr. Slavík, 1937.
- ŠMÍD, Josef. *Chrast u Chrudimě.: Od nejstarších dob až do roku 1848*. Chrudim: Fr. Slavík, 1927.
- ŠTASTNÁ, Jarmila. *Výměnek a postavení výměnkářů v západním podkrkonoší*. In *Český lid* 58. Praha: Akademie věd České republiky, 1958. ISSN 0009-0794.
- TŘÍSKA, Karel et al. *Hrady, zámky a tvrze v Čechách, na Moravě a ve Slezsku VI – východní Čechy*. Praha, 1986. ISBN 25-057-89.
- VELKOVÁ, Alice. *Proměna a chápání majetkových zájmů v rodinách držitelů venkovských usedlostí v letech 1650-1850*. In MAUR, Eduard a Alice VELKOVÁ (edd.). *Rodina a domácnost v 16.-20. století*. Praha: Karolinum, 2010. ISBN 978-80-246-1764-0.
- VELKOVÁ, Alice. *Krutá vrchnost, ubozí poddaní?: Proměny venkovské rodiny a společnosti v 18. a první polovině 19. století na příkladu západočeského panství Štáhlavy*. Praha: Historický ústav AV ČR, 2009. ISBN 978-80-7286-151-4.
- ŽEMLIČKA, Zbyněk. *Chrast u Chrudimě: Stručný nástin historie a přítomnosti*. Pardubice: Jiskra, 1961.

Seznam pramenů

Státní oblastní archiv Zámorsk, Velkostatek Chrast, kniha č. 187, Gruntovní kniha obnovená v r. 1794 Dobrkov z let 1736-1850.

Státní oblastní archiv Zámorsk, Velkostatek Chrast, kniha č. 193, Gruntovní kniha Hroubovice z let 1793-1850.

Státní oblastní archiv Zámorsk, Velkostatek Chrast, kniha č. 202, Gruntovní kniha Podlažice z let 1736-1829

Státní oblastní archiv Zámorsk, Velkostatek Chrast, kniha č. 203, Gruntovní kniha Podlažice z let 1794-1849.

Státní oblastní archiv Zámorsk, Velkostatek Chrast, kniha č. 238, Kniha testamentů z let 1791-1831.

Internetové zdroje

Město Luže [online]. Dobrkov, [cit. 16.4.2020]. URL: <<https://www.luze.cz/mesto-luze/mistni-casti/dobrkov/>>.

Zákony pro lidi [online]. Fragment #f4587495 zákona č. 89/2012 Sb., občanský zákoník. [cit. 8.11.2019]. URL: <<https://www.zakonyprolidi.cz/cs/2012-89#f4587495>>.

Seznam tabulek a grafů

Seznam tabulek

Tabulka 1 Částky zaplacené za nákup nemovitosti v Hroubovicích roku 1803 (ve zlatých)	18
Tabulka 2 Počet výměnků zapsaných v letech 1770-1848	31
Tabulka 3 Počet hospodářů podle Tereziánského katastru	31
Tabulka 4 Rozložení smluv podle typu gruntu v první polovině 19. století (v %)	32
Tabulka 5 Osoby nastupující na výměnek (v %)	34
Tabulka 6 Četnost vymíněných míst k obdělávání půdy výminkářem (v %)	36
Tabulka 7 Četnost smluv obsahujících naturální dávky (v %)	36
Tabulka 8.1 Průměr naturálních dávek podle typu gruntu	37
Tabulka 8.2 Průměr naturálních dávek podle typu gruntu	37
Tabulka 9 Zajištění příbytku ve smlouvách o výměnku (v %)	38
Tabulka 10 Vymínění stravy (v %)	39
Tabulka 11 Požadavek na vystrojení svatby	40
Tabulka 12 Průměrná vyplácená suma podle typu usedlosti	41
Tabulka 13 Průměrné množství sypkých naturálií	48
Tabulka 14 Průměrné množství sypkých naturálií	50

Seznam grafů

Graf 1 Četnost výměnku v pozemkových knihách panství Chrast	32
Graf 2 Vzestup počtu domkářských smluv od začátku 19. století	34
Graf 3 Osoby nastupující na výměnek	35
Graf 4 Zajištění příbytku ve smlouvách o výměnku v grafickém znázornění	39
Graf 5 Vdovy na výměnku podle typu gruntu	44
Graf 6 Zastoupení vdov ve výměnkářských smlouvách	45
Graf 7 Vdovský výměnek v čase	46
Graf 8 Skladba vdovského výměnku	47
Graf 9 Výměnek pro vdovce v čase	48
Graf 10 Poměr ve výměnkářských smlouvách mezi vdovci a vdovami	49
Graf 11 Skladba výměnku pro vdovce	50

Přílohy

Obrázek 1

19

Resumé

This bachelor thesis focuses on the nature of social security in Czech villages at the end of the 18th and the first half of the 19th centuries. The focused location is the Chrast estate. The main focus of this thesis lies in pension as the most used form of social security for resigning farmers. This research is set in years 1770-1848 because of the existence of available sources in sufficient quantity. The study uses the probe method because of the vastness of the researched area.

The time sequence mentioned above was given by the availability and usability of sources. Despite the fact that land books should have been kept to the year 1850, there are years in the landbooks like for example the year 1849, where there are only very short subscription or notes ranging of one or two sentences written next to old contracts. The beginning of the time sequence has been chosen based on the fact of meeting the sources for all the estate area.

The research takes place in the Chrast estate area. It covers the villages Podlažice, Dobrkov and Hroubovice. Chrast is part of East Bohemia Region and it is situated about 13 km from Chrudim. I have chosen this area because of my knowledge of it. This bachelor thesis starts with a review of sources and literature. It contains the article about the study of land books from the very beginning of using land books in 60s of last century to the latest studies. Attention is paid to land books as they are, their typology and history. Following part deals with an analysis of literature and sources used for writing this thesis. Next part gives space to the history of Chrast including information about Podlažice's monastery and *Codex Gigas* – the most significant known manuscript. There is also space for a short excursion to the history of villages Hroubovice and Dobrkov. Particular interest is also given to themes of the subject property, inheritance law and property transfer. It also includes an article about the historical family what became a favourite theme of a lot of specializations, historical demography included. The last theoretical part is about the pension.

The most important part of this thesis is the research about the nature of social security in Czech villages at the end of the 18th and the first half of the 19th centuries. Information about it I get by excerption from land books. In the centre of the research lie its frequency, distribution over time, changes depending on the type of homestead, or who received the pension, what were conditions and its content. Next part is about widows on pension. Because of the number of contracts about buying the homestead from suzerain, there is also a chapter about this problem.

The goal of this thesis is the introduction of the question and picture of the life's fall on a pension primarily from the material view in the researched area and time. There is a possibility to compare results with researches from other areas.

The main benefits of this thesis are in introducing data from a whole new area in a rarely researched theme.